

નારદના ભક્તિસૂત્રો

નારદનાં ભક્તિસૂત્રો

ભિક્ષુ અંબીકાનંદની પ્રણામ
અરવું આહિરવ વર્ધન ડાઘીબલ

કે. ભટ્ટ શાસ્ત્રી આપદેવભાઈ અને આચાર્યશ્રી રમેશ શંકરભાઈ-૨

ત્રણ ચમાના

૨૫૯૯૨

૨૫૬૬૨

સંપૂર્ણ મહાભારત

આ મહાકાવ્યને વાચવા-સમજવાની સાચી દૃષ્ટિ આપતા
૩૦૦ પાન નેટરના વિક્રાનોના લેખો સાથેની નવી આવૃત્તિ

૭ હળદાર અંથોમાં : મુદ્ર્ય રૂ. ૪૫)

કદ ૭ા"×૧૦" : પાન ૫૨૦૮ : ચિત્રો ૨૭

આર્યોના ઇતિહાસ, પુરાણ, ધર્મશાસ્ત્રો અને તત્ત્વજ્ઞાનના

સસ્તુ સાહિત્ય વધક કાયાલય

બદ્ધ પાસે, પોસ્ટ બોક્સ નં. ૫૦, અમદાવાદ અને
હાલખાદેવી રોડ, હાથી બિલ્ડિંગ, ત્રીજા માળે, મુંબઈ-૨

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

| ગુજરાતી બાળાગર વિભાગ |

જનક્રમાંક ૨૫૦૦૨ દિનમત ૦-૩-૦

ગ્રંથનામ લડિતરૂપો

વર્ગિક Δ૨૪૧૨: ૩

“સત્યુ’ સાહિત્ય” એટલે “જિજ્ઞાસાં જિથુ’ સાહિત્ય”

નારદનાં ભક્તિસૂત્રો

[મૂળ સૂત્રો પદ્મચંદ્ર, અર્થ અને નોંધ સહિત]

ભિક્ષુ અર્જુનચંદ્રની પ્રજ્ઞાદી
અરતું આહિરવ વર્ણિત ગાર્ગીજવ
કે. બેક માટે અમદાવાદ અને ગાંધીવાદી ગ્રંથ મુંબઈ-૩

ત્રણ આના

પ્રયોજક:—
પંડિત વિષ્ણુદેવ સકળેશ્વર

સં. ૨૦૦૨

પ્રત ૫૫૦૦

ગુજરાત સિદ્ધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
શ્રી. ને કૌપીરાઈર-સંગ્રહ
૨૫ ૮૮૨
૧૨૪૨૧૬

[સર્વ હક્ક પ્રકાશક-સંસ્થાને સ્વાધીન]

મુદ્રક અને પ્રકાશક : ત્રિભુવનદાસ કં. ઠક્કર,
સર્વ સાહિત્ય મુદ્રણાલય, રાયખડ : : અમદાવાદ

વાચકને

નારદ મુનિનાં ભક્તિસૂત્રોથી મોટો ભાગ અજાણ છે. જોણે જોણે એ સૂત્રો વાંચ્યાં, તે સર્વ તે સૂત્રોની સરળતા અને મધુરતાથી મુગ્ધ થયાં છે. સૂત્રની ભાષા ટૂંકાખોલી અને ગૂઢાર્થવાળી હોય છે; તેવું આ સૂત્રોમાં પણ જોવામાં આવે છે, તોપણ તેનું લાક્ષિત્ય નાના ઉપનિષદનું ભાન કરાવે છે.

એને ગુજરાતીમાં જેમ અને તેમ સરળ રીતે ઉતારવાનો મારો પ્રયત્ન છે. એ સૂત્રોને વધારે સ્પષ્ટ સમજવા ટૂંકી નોંધ લખવાની મતિ સૂઝી. દરેક સૂત્ર પર ટૂંકી નોંધ લખાય તો વિસ્તાર થઈ જાય, એ બયથી એક વિષય નીચે સૂત્રોને લાવવાનો વિચાર થયો; તેમાંથી જ વિષયના વિભાગો અને ચાર અધ્યાય રચવાની યોજના હાથમાં આવી. મૂળમાં તેવું કંઈ નથી. અધ્યાયો અને વિષયોમાં મૂળ ક્રમે ચાલ્યાં આવતાં ૮૪ સૂત્રોને જેમનાં તેમ ગોઠવ્યાં છે. અભ્યાસી વાચકને સૂત્રો વાંચવામાં અને વિચારવામાં આ યોજના ઉપયોગી થશે.

નારદની પ્રેમસાધનાભક્તિ સૌ કોઈ જાણે છે. ભગવાનની ભક્તિ કરવા પ્રેમ જ સાચું સાધન છે, એવો નારદનો અનુભવ આ સૂત્રોમાંથી પણ તરી આવે છે.

ભક્તિમાર્ગમાં મુસાફરી કરતા સાધક, વિચારક અને ભક્તજનને આ સૂત્રો ઘણાં જ ઉપયોગી છે. તેમાં કેટલીય સૂચનાઓ અને ભાવનાઓ આવેલી છે, જે સાધકને વારંવાર

ઉપયોગી થાય તેવી છે. ભક્તિમાર્ગમાં ભૂલેલા-ભટકતા સાધકને આ સૂત્રો તો દીવાદાંડી બ' બનશે.

વૈદિક અને સંસ્કૃત પ્રાચીન સાહિત્ય સાદી સીધી ગુજરાતી ભાષામાં ઊતરે, તો ગુજરાતી જનતાને પોતાના પ્રાચીન સંસ્કાર-ધનની ઓળખાણ થાય તેમ છે.

મારો આ પ્રયત્ન સર્વને ઉપયોગી થશે, તેવી આશા સેવું છું.

કાગળ વદિ ૧૦, }
સંવત ૨૦૦૨ }

પંડિત વિષ્ણુદેવ સકળેશ્વર

ભક્તિરસથી ભરપૂર સ્વર્ગનાં પુસ્તકો

- સ્વર્ગનું વિમાન-ભક્તિમાર્ગનાં દ્વંદ્વાં ૩૨૫ દૃષ્ટાંતો ૨-૦
સ્વર્ગની કૂંચી-સંદર્ભરત્ન રાખતાં શીખવનારું પુસ્તક ૨-૦
સ્વર્ગનો ખબરો-ભક્તિમાર્ગની સરળ ત્રીજી ચોપડી ૨-૦
સ્વર્ગનો પ્રકાશ-જ્ઞાન અને પરમાર્થનો સંબંધ તથા પાગલ હરનાથની બણવા લાયક વાતો ૨-૦
સ્વર્ગનો આનંદ-ભક્તિના અનેક પ્રકારો ઇત્યાદિ ૨-૦
સ્વર્ગની જિંદગી-કંગાળ મનોદશાને માટે ભોમિયાણે ૨-૦
સ્વર્ગની સડક-સ્વર્ગપ્રાપ્તિ માટેનો રસ્તો બતાવનાર ૨-૦
સંસારમાં સ્વર્ગ-સંસારને સ્વર્ગરૂપ બતાવનારું પુસ્તક ૨-૦
સ્વર્ગની સીડી-મોક્ષમાર્ગનાં ૧૨ પગથિયાંની સમજ ૨-૦
સાચું સ્વર્ગ-ભક્તિ ને જ્ઞાનવિષયક સાદી વાતો ... ૨-૦

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { અમદાવાદ
અને ગુંબઝ

અનુક્રમ

અંક વિષય સૂત્ર પૃષ્ઠ

અધ્યાય ૧ લો—સમન્વય

૧	ભક્તિની વ્યાખ્યા	૧ થી ૩	૭
૨	ભક્તિથી અનેરો લાભ	૪ થી ૬	૮
૩	ભક્તિથી દુન્યવી લાભો નથી ...	૭ થી ૮	૧૦
૪	ભગવાનમાં અનન્ય ભાવ... ..	૯ થી ૧૧	૧૧
૫	ભક્તે કર્મ રહિત ન થવું	૧૨ થી ૧૪	૧૨
૬	ભક્તિનાં વિવિધ લક્ષણો	૧૫ થી ૧૮	૧૪
૭	નારદમતે આત્મનિવેદનભક્તિ ...	૧૯ થી ૨૧	૧૫
૮	આત્મનિવેદન : સ્વાર્થવિનાની ભક્તિ	૨૨ થી ૨૪	૧૭

અધ્યાય ૨ જો—સાધન

૧	ભક્તિ સર્વથી મોટી	૨૫ થી ૨૭	૧૯
૨	જ્ઞાન અને ભક્તિ	૨૮ થી ૨૯	૨૧
૩	ભક્તિથી જ ભક્તિભાવ જાગે ...	૩૦ થી ૩૩	૨૨
૪	ભક્તિની વૃદ્ધિ કરનારાં સાધનો ...	૩૪ થી ૩૭	૨૩
૫	સંતોનો સમાગમ	૩૮ થી ૩૯	૨૫

૬	સંતની કૃપા...	૪૦ થી ૪૨	૨૬
૭	વિષયસંગનો ત્યાગ	૪૩ થી ૪૫	૨૭
૮	સત્સંગનો મહિમા	૪૬ થી ૫૦	૨૯

અધ્યાય ૩ જો—પ્રમેય

૧	પ્રમેય : ભગવાનનું સ્વરૂપ	૫૧ થી ૫૫	૩૨
૨	સાધારણ ભક્તિના બેદો...	૫૬ થી ૫૭	૩૫
૩	ભક્તિમાં સુલભતા	૫૮ થી ૬૦	૩૬
૪	ભક્તનો ચિંતા રહિત વ્યવહાર	૬૧ થી ૬૨	૩૭
૫	ભક્તને પાળવાના નિયમો...	૬૩ થી ૬૬	૩૯

અધ્યાય ૪ થો—ફળ

૧	ઉત્તમ ભક્તોનો મહિમા...	૬૭ થી ૭૧	૪૨
૨	ભક્તોમાં અભેદભાવ	૭૨ થી ૭૩	૪૪
૩	વાદનો નિષેધ	૭૪ થી ૭૫	૪૫
૪	ભક્તજનની પ્રવૃત્તિઓ	૭૬ થી ૭૮	૪૬
૫	ભક્તની શુદ્ધ ભાવના	૭૯ થી ૮૧	૪૭
૬	ભક્તિના અગિયાર પ્રકારો	૮૨	૪૯
૭	પ્રસિદ્ધ ભક્તોની નામાવલિ	૮૩	૫૦
૮	શાસ્ત્રની સમાપ્તિ અને મહિમાસૂત્ર...	૮૪	૫૧

અધ્યાય ૧ લો^x—સમન્વય

૧ : ભક્તિની વ્યાખ્યા

અથાતો ભક્તિં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥ ૧ ॥

પદચ્છેદ—અથ । અતઃ । ભક્તિમ્ । વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥

હવે પછી ભક્તિની વ્યાખ્યા કરીશું.

સા ત્વસ્મિન્ પરમપ્રેમસ્વરૂપા ॥ ૨ ॥

પદ—સા । તુ । અસ્મિન્ । પરમં પ્રેમ એવ સ્વરૂપં યસ્યાઃ સા ।

ભક્તિ એટલે ભગવાનમાં પરમ પ્રેમ પ્રગટ થાય તે.

x નારદ મુનિ આ અધ્યાયમાં ભક્તિની વ્યાખ્યા કરી તેનાં વિવિધ લક્ષણો બતાવે છે. ભક્તિ સાક્ષાત્ પ્રેમનું સ્વરૂપ છે અને ભક્તના પ્રેમનું પાત્ર ભગવાન જ છે, એટલે તે દુન્યવી લાલો છોડી કેવળ ભક્તિનો જ અનુરાગી બને છે. એ રીતે ભક્તિનાં લક્ષણો અનેક હોવા છતાં ભક્તિનું ધ્યેય ભગવાન જ છે, એ સમન્વય-એકમત કરીને બતાવવામાં આવ્યું છે; માટે અધ્યાયનું નામ સમન્વય છે.

આ અધ્યાયમાં ૨૪ સૂત્રો છે અને તે સૂત્રોને આઠ વિષયોમાં ગોઠવવામાં આવ્યાં છે. દરેક વિષય પર ટૂંકી નોંધ આપવામાં આવી છે.

અમૃતસ્વરૂપા ચ ॥ ૩ ॥

પદ--અમૃતસ્ય સ્વરૂપમ્ ઇવ સ્વરૂપં યસ્યાઃ સા । ચ ।
ભક્તિ તો અમૃતના જેવી અમર અને મધુર છે.

નોંધ:-અધિકારી ભક્તજનને બોધ થાય તે કારણે નારદ મુનિ ભક્તિશાસ્ત્ર રચે છે. ભક્તિને સમજવા ચિત્તની શુદ્ધિ, શુદ્ધિની સ્થિરતા અને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન જરૂરનાં છે. આ ભક્તિ-શાસ્ત્રના આચાર્ય નારદ મુનિ છે, અધિકારી ભક્તજન શિષ્ય છે, ભક્તિનું રહસ્ય સમજવું એ પ્રયોજન છે અને ભગવાનમાં અનુરાગ થવો એ ફળ છે.

સંસારના પદાર્થોમાં માનવને પ્રેમ અને અનુરાગ થાય છે, પણ તે કાયમનો ટકતો નથી. ભક્તને ભગવાનમાં જે પ્રેમ અને અનુરાગ પ્રગટે છે, તે કાયમનો હોય છે. ભક્તને ભગવાન પ્રત્યક્ષ હોય છે. ભક્તિથી ભક્ત ભગવાનને અનુભવે છે. ભક્તિ અમૃત સરખી મધુરી, કાયમનો વાસ કરનારી અને મધુર રસ જમાવનારી છે. ભક્તજનની ભક્તિમાં સ્વાર્થ હોતો નથી, માટે તે પરમ પ્રેમ અમૃતમય ગણાય છે.

૨ : ભક્તિથી અનેરો લાભ

યલ્લબ્ધ્વા પુમાન્ સિદ્ધો ભવત્યમૃતો ભવતિ તૃપ્તો
ભવતિ ॥ ૪ ॥

પદ--યત્ । લબ્ધ્વા । પુમાન્ । સિદ્ધઃ । ભવતિ । અમૃતઃ ।
ભવતિ । તૃપ્તઃ । ભવતિ ।

ભગવાનમાં પરમ પ્રેમ થાય ત્યારે ભક્ત સિદ્ધ

અને અમર બને છે. તે પરમ સંતોષનો અનુભવ કરે છે.

યત્રાપ્ય ન કિંચિદ્ વાञ्छति, ન શોચતિ ન દ્વેષ્ટિ ન
રમતે નોત્સાહીભવતિ ॥ ૫ ॥

પદ-યત્ । પ્રાપ્ય । કિંચિત્ । ન । વાञ्छતિ । ન । શોચતિ ।
ન । દ્વેષ્ટિ । ન । રમતે । ન । ઉત્સાહઃ યથા સ્યાત્
તથા ભવતિ ॥

ભગવાનમાં અનુરાગ પ્રગટે એટલે જંખના, શોક,
દ્વેષ અને રાગ શમી જાય છે; તેને સંસારમાં સ્વાર્થ
સાધવાનો ઉત્સાહ રહેતો નથી.

યજ્ઞાત્વા મત્તો ભવતિ, સ્તબ્ધો ભવત્યાત્મારામો ભવતિ॥

પદ-યત્ । જ્ઞાત્વા । મત્તઃ । ભવતિ । સ્તબ્ધઃ । ભવતિ ।
આત્મારામઃ । ભવતિ ।

પ્રેમનું સ્વરૂપ જાણીને ભક્ત મસ્ત બને છે,
આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થાય છે અને પોતાના આત્મામાં
જ આનંદ કરે છે. (૬)

નોંધ :-સંસારના પદાર્થોમાં જે રાગ અને દ્વેષ, ઉત્સાહ
અને શોક, સંતોષ અને જંખના જાગે છે, તે માણસને ચંચળ
બનાવે છે. સંસારમાં એક સરખી દશા રહી શકતી નથી,
સંસારની વાસના શમતી નથી, સંતોષાતી નથી. ભક્તની દશા
એકધારી રહ્યા કરે છે. ભગવાનના પરમ પ્રેમનો અનુભવ
કરવો એ એક જ મસ્તી કામ છે. ભક્ત ભગવાનના પરમ

અનુરાગને બાણે છે, સમજે છે અને અનુભવે છે. ભક્ત પોતાની દશાને પ્રેમથી રંગી દે છે; તેને પછી સંસારના રંગો લાગતા નથી—તેને સંસારમાં કંઈ કરવાનું કે મેળવવાનું રહેતું નથી.

૩ : ભક્તિથી દુન્યવી લાલો નથી

સા ન કામયમાના નિરોધરૂપત્વાત્ ॥ ૭ ॥

પદ૦—સા । નિરોધઃ રૂપં યસ્યાઃ સા નિરોધરૂપા તસ્યાઃ

ભાવઃ તસ્માત્ । કામયતે ઇતિ કામયમાના । ન ।

ભક્તિ નિરોધસ્વરૂપ ગણાય છે; માટે તેમાં સંસારની કામનાઓ રહેતી નથી.

નિરોધસ્તુ લોકવેદવ્યાપારન્યાસઃ ॥ ૮ ॥

પદ૦—નિરોધઃ । તુ । લોકઃ વેદઃ ચ, લોકવેદયોઃ વ્યાપારઃ ।

તસ્ય ન્યાસઃ ।

નિરોધ એટલે લોક અને વેદને અનુસરીને કરવાના તમામ વ્યાપારો ભગવાનને જ સોંપી દેવા તે.

નોંધ :—જે ભક્તિમાં રાગ અને વાસના હોય, તે ભક્તિ સાચી નથી; તે તો ભગવાનની સાથે સંદો કરવાની વાત થઈ. ભક્તજન ભગવાન સાથે વહેપાર કરતો નથી. ભક્તજન જે કંઈ કરે છે, તે ભગવાન માટે જ કરે છે. વેદમાં કહેલા યજ્ઞયાગો અને લોકનું હિત થાય તેવાં વાવ-ફૂવા ખોદાવવાં, દાન કરવાં વગેરે કાર્યો ભક્ત ભગવાનને નામે જ કરે છે. ભક્ત પોતાનું સર્વ કંઈ ભગવાનને જ સોંપી દે છે. એ નિરોધ ભાવે—સમર્પણ ભાવે જ સર્વ કાર્યો કરે છે. ભક્તનાં કાર્યોમાં

રાગ, વાસના કે કામના હોતી નથી. સમર્પણ ભાવથી ભક્તની વાસના અને કામનાઓ શમી જાય છે.

ભક્ત દુન્યવી લાભોને તુચ્છ ગણે છે. ભક્તિ કરતાં કરતાં જે આપોઆપ દુન્યવી લાભો મળે, તે પણ સ્વીકારતો નથી. દુન્યવી લાભો ભક્તિમાં મોટું અંતરાય છે. સાચા ભક્તો પણ દુન્યવી લાભોમાં ફસાઈ સંસારમાં પાછા પડે છે.

૪ : ભગવાનમાં અનન્ય ભાવ

તस्मिन्नનન્યતા તદ્વિરોધિષૂદાસીનતા ચ ॥ ૯ ॥

પદ-તસ્મિન્ । ન અન્યઃ અનન્યઃ, તસ્ય ભાવઃ । તસ્ય વિરોધિનઃ તેષુ । ઉદાસીનસ્ય ભાવઃ । ચ ।

ભગવાનમાં એક અનેરો ભાવ જાગે અને તેમાં વિદ્ય નાખે તેવાં કાર્યો કરવામાં અણગમો રહ્યા કરે.

अन्याश्रयाणां त्यागः अनन्यता ॥ १० ॥

પદ-અન્યેષામ્ આશ્રયાઃ તેષામ્ । ત્યાગઃ । અનન્યતા ।

ભગવાનને છોડી બીજા વિષયોમાં અનુરાગ થવો, તે અન્યાશ્રય છે; એવા અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવો તેનું નામ અનન્યતા છે.

लोके वेदेषु तदनुकूलाचरणं, तद्विरोधिषूदासीनता ॥ ११ ॥

પદ-લોકે । વેદેષુ । તસ્ય અનુકૂલં ચ આચરણં ચ ।

તસ્ય વિરોધિષુ । ઉદાસીનતા ।

ભગવાનના પ્રેમમાં અનુકૂળ રહી લોકનાં અને વેદ-

નાં કર્મો કરવાં અને પ્રતિકૂળ કર્મોમાં અણુગમે રાખવો.

નોંધ :- ભક્તજન ભગવાનને અનુકૂળ રહી સર્વ કર્મો કરે છે. તેને વિષયોમાં રાગ-દ્વેષ હોતો નથી. ‘કર્મો કરવાં જ નેઈ એ, તેનો ત્યાગ કરવો ઇષ્ટ નથી’ એમ સમજીને જ તે કર્મો કરે છે. તે વિષયોનો દાસ બનતો નથી. તે અન્યાશ્રય રાખતો નથી. તેનો એક આશ્રય-અવલંબન ભગવાન જ છે. ભક્ત એક પણ કાર્ય એવું કરતો નથી, કે જેથી ભગવાનનો આશ્રય છૂટી જાય અને વિષયનું અવલંબન આવે. તેને વિષયો માટે અણુગમે રહ્યા કરે છે. વિષયોના સેવનથી રાગ-દ્વેષ વધે છે અને ભગવાનના પ્રેમમાં ઘટાડો થાય છે. રાગ અને દ્વેષથી ભગવાનનો અનુરાગ ઓછો થાય છે. એ વિરોધ આવે માટે ભક્તને વિષયોના રાગમાં અણુગમે રહ્યા કરે છે. ભક્ત વિષયોને ચાહતો નથી-ધિક્કારતો પણ નથી. ભગવાનને નામે જ તે સંસારનાં અને શાસ્ત્રનાં કાર્યો કરે છે. તેને જાતે કોઈ જાતની લેવાદેવા નથી. તેનો અનન્ય સંબંધ ભગવાન સાથે જ છે.

૫ : ભક્તે કર્મ રહિત ન થવું

भवतु निश्चयदाढ्यादूर्ध्वं शास्त्ररक्षणम् ॥ १२ ॥

પદ-નિશ્ચયસ્ય દાઢ્ય-ઉર્ધ્વ-શાસ્ત્રરક્ષણમ્ ॥ ૧૨ ॥

શાસ્ત્રસ્ય રક્ષણમ્ । ભવતુ ।

‘ભગવાન જ ભક્તનો એક આધાર છે’ એવો નિશ્ચય હૃદય થાય તે પછી પણ ભક્તે શાસ્ત્રની મર્યાદાઓ પાળવી.

અન્યથા પાતિત્યશઙ્કયા ॥ ૧૩ ॥

પદ-અન્યથા । પાતિત્યસ્ય ભાવઃ પાતિત્યં તસ્ય શઙ્કા તયા ।

શાસ્ત્રની મર્યાદાઓ લોપવામાં ભક્તની પડતી થાય તેવો ભય રહ્યા કરે છે.

લોકોડપિ તાવદેવ કિન્તુ મોજનાદિવ્યાપારસ્તુ
આશરીરધારણાવધિ ॥ ૧૪ ॥

પદ-તાવદ્ । एव । लोकः । अपि । किन्तु । भोजनम्
आदि व्यापारः । तु । शरीरस्य धारणं यावत्
आशरीर धारणम् अवधि यस्मिन् तत् ।

ભકતે લોકનાં કાર્યો પણ કરવાં, તેમ જ શરીરનો અંત ન આવે ત્યાં સુધી આહાર વિહાર વગેરે કુદરતી કર્મો પણ કર્યે જવાં.

નોંધ :-સંસારી જે કર્મો કરે છે, તે કર્મો ભકતે પણ કરવાનાં છે. આવા બીજી સંસારમાંથી ભાગી જવું અને કર્મ રહિત થવું એ સાચા ભક્તનું લક્ષણ નથી. એ રીતે કર્મો છોડી દેતાં ભક્ત પાછો પડી જાય છે. ભક્ત કર્મ રહિત થાય તો આળસ અને મોહમાં પડી, સર્વ ગુમાવી બેસે છે. સાચો ભક્ત શાસ્ત્ર અને લોકની મર્યાદાઓ પાળી બીજાને પોતાનો દાખલો આપે છે. ભક્તિની મસ્તી એવી અઘોરિક છે; તેમાં ભક્ત મસ્ત બની સર્વ કંઈ ભૂલી જાય છે. આવા ભક્તોને શાસ્ત્ર, લોક કે કુદરત ગાંધી રાખતાં નથી. ભક્તોને મન તે સર્વ સરખું છે; પરંતુ આવા ભક્તો સાવધ રહી શાસ્ત્ર અને

લોકની મર્યાદાઓ પાળે છે અને પોતાના શરીરને ટકાવવા ખાનપાનમાં નિયમિત રહે છે. ભક્તને આ મર્યાદાઓ ભક્તિમાં અટકાવતી નથી. પરંતુ ભક્તિમાં વધારો કરી આપે છે.

૬ : ભક્તિનાં વિવિધ લક્ષણો

તલ્લक्षणानि वाच्यन्ते नानामतभेदात् ॥ ૧૫ ॥

પદ-તસ્યાઃ લક્ષણાનિ । નાના મતાનિ તેષાં ભેદઃ તસ્માત્ । વાચ્યન્તે ।

ભક્તિનાં લક્ષણો અનેક પ્રકારના મતોને અનુસરી હવે બતાવવામાં આવે છે.

પૂજાદિષ્વનુરાગ ઇતિ પારાશર્યઃ ॥ ૧૬ ॥

પદ-પૂજા આદિ યેષુ । અનુરાગઃ । ઇતિ । પારાશર્યઃ વ્યાસઃ ।

‘ભગવાનની સેવા-પૂજામાં પ્રેમ પ્રગટે તેનું નામ ભક્તિ’ એવો ભગવાન વ્યાસનો મત છે.

કથાદિષ્વિતિ ગર્ગઃ ॥ ૧૭ ॥

પદ-કથા આદિ યેષુ । અનુરાગઃ । ઇતિ । ગર્ગઃ ।

‘ભગવાનની કથાવાર્તા, ભજન-કીર્તન વગેરેમાં પ્રેમ પ્રગટે તેનું નામ ભક્તિ’ એવો ગર્ગાચાર્યનો મત છે.

આત્મરત્યવિરોધેનેતિ શાણ્ડિલ્યઃ ॥ ૧૮ ॥

પદ-આત્મનઃ રતિઃ તસ્યાઃ અવિરોધઃ તેન । પૂજાદિષુ કથાદિષુ ચ અનુરાગઃ । ઇતિ । શાણ્ડિલ્યઃ ।

‘પોતાના હૃદયમાં ભગવાનનો પ્રેમ પ્રગટ થાય,

ત્યાં સુધી ભગવાનની કથાવાર્તા, ભજન-કીર્તન વગેરેમાં અનુરાગ રહે, પણ હૃદયમાં અનુરાગ થયા પછી તો આત્માની જ મસ્તીમાં ભક્ત મસ્ત બને' એવો શાંડિલ્ય મુનિનો મત છે.

નોંધ:-ભગવાન વ્યાસ, ગર્ગાચાર્ય અને શાંડિલ્ય મુનિના મતો 'ભાગવત'માં વિસ્તાર સાથે છે; તે અહીં ટૂંકમાં આપ્યા છે. ભક્તજનને ભક્તિ કરતાં જે જુદા જુદા અનુભવો થયા, તે તેમણે લોકોને બોધ આપવા ગાયા છે. આ અનુભવો એક-સરખા ન હોય, તેમાં મતભેદ રહે છે; પણ સર્વતું દ્યેય તો ભગવાન જ છે. 'ભાગવત'માં કહેલ ભક્તિના નવ પ્રકારો બાળવા જેવા છે.

શ્રવણં, કીર્તનં વિષ્ણોઃ, સ્મરણં, પાદ-સેવનમ્ ।

અર્ચનં, વન્દનં, દાસ્યં, સખ્યમ્ આત્મ-નિવેદનમ્ ॥

કથાઓ સાંભળવી, કીર્તન કરવાં, ધ્યાન ધરવું, પગ પૂજવા, સેવાપૂજા કરવી, નમન કરવાં, દાસ બનવું, મિત્ર થવું અને આત્માનું સમર્પણ કરવું-એ નવ પ્રકારની ભગવાન વિષ્ણુની ભક્તિ છે.

૭ : નારદમતે આત્મનિવેદન-ભક્તિ

નારદસ્તુ તદર્પિતાખિલાચારતા તદ્વિસ્મરણે

પરમવ્યાકુલતેતિ ॥ ૧૯ ॥

પદ-અખિલાઃ ચ આચારાઃ, તસ્મૈ અર્પિતાઃ અખિલાચારાઃ
તેષાં ભાવઃ । તસ્ય વિસ્મરણં તસ્મિન્ । પરમા ચ
વ્યાકુલતા ચ । તુ । નારદઃ ।

‘ભગવાનને પોતાનાં સર્વ કર્મો સોંપી દે અને ભગવાનનું જ રટણ રહ્યા કરે; ભગવાન એક ઘડી પણ ભુલાઈ જાય, તો તે વિરહનું ખૂબ જ દુઃખ રહ્યા કરે, એ આત્મનિવેદનનું નામ ભક્તિ છે’ એવો નારદનો મત છે.

अस्त्येवमेवम् ॥ २० ॥

પદ-—एवम् । एवम् । अस्ति ।

આત્મનિવેદન-ભક્તિના દાખલાઓ લોકમાં જોવામાં આવે છે.

यथा व्रजगोपिकानाम् ॥ २१ ॥

પદ-—यथा । व्रजस्य गोपिकाः तासाम् ।

વ્રજની ગોપીઓએ પોતાનાં સર્વ કર્મો ભગવાનને સોંપી દીધાં હતાં; અને સંસારમાં રહીને પણ ગોપીઓ ભગવાનને ભૂલતી નહોતી.

નોંધ:-નારદે આત્મનિવેદનને મુખ્ય ભક્તિ માની છે. ભક્તજન પોતાનાં સૌ કર્મો ભગવાનને સોંપી દે છે. તે સંસારમાં રહે છે, કર્મો પણ કરે છે; પરંતુ તેનું હૃદય ભગવાનને ભજે છે. તે પોતાને માટે કંઈજ કરતા નથી. તેના હૃદયમાં તો રામધૂન જ જગી હોય છે. તે ભગવાનને ભૂલી કંઈ કરી શકતો નથી. તેને માટે ‘ભગવાન ભૂલી જવા’ એ આત્મઘાત જેવું છે. ‘પોતે ભગવાનને ભૂલી ગયો, સ્વાર્થાં બન્યો અને આત્મનિવેદનની પ્રતિજ્ઞા લોપી’ એ વિચાર જ

તેને માટે અસહ્ય છે.

નારદની આ ભક્તિ વ્રજની ગોપીઓમાં જોવામાં આવે છે. તે ગોપીઓ પોતાનાં બધાં જ કર્મો કરતી-પોતાની ક્ષણે પૂરી રીતે બળવતી; પરંતુ ભગવાનનો નાદ જાગતાં પોતે સર્વ કંઈ ભૂલી જતી. તેમની ભક્તિમાં સંસારનાં કર્મો આડે આવી શકતાં નહોતાં. આ પ્રકારની ભક્તિ નારદમતે સર્વોત્તમ છે.

૮ : આત્મનિવેદનઃ સ્વાર્થ વિનાની ભક્તિ

તત્રાપિ ન માહાત્મ્ય-જ્ઞાન-વિસ્મૃત્યપવાદઃ ॥ ૨૨ ॥

પદ૦-તત્ર । અપિ । મહાન્ ચ આત્મા ચ મહાત્મા તસ્ય
ભાવઃ માહાત્મ્યં તસ્ય જ્ઞાનં, તસ્ય વિસ્મૃતિઃ ।
તસ્યાઃ અપવાદઃ । ન ।

આત્મનિવેદન ભક્તિમાં ‘સર્વ પદાર્થો કરતાં ભગવાન જ મહાન આત્મા-મોટા છે’ એ સમજણને ભક્તજન વિસારી શકતો નથી.

તદ્વિહીનં જારાણામિવ ॥ ૨૩ ॥

પદ૦-તેન માહાત્મ્યજ્ઞાનેન વિહીનમ્ । જારાણામ્ । ઇવ ।

જેમ કોઈક સ્ત્રી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા અન્ય પુરુષ-(બીર)ને ભજે છે, છતાં સ્ત્રી બીર માટે બહુમાન ધરાવતી નથી, તેવી રીતે ભક્તજન ભગવાનની મોટાઈ ભૂલી જાય અને ભક્તિ કરે, તો તે ભક્તિ સ્વાર્થ માટેની ગણાય.

નાસ્ત્યેવ તસ્મિં સ્તત્સુખસુખિત્વમ્ ॥ ૨૪ ॥

૫૮૦-તસ્મિન્ । તસ્ય સુખં, તસ્મિન્ સુખિનઃ ભાષઃ
તત્સુખસુખિત્વમ્ । ન । અસ્તિ । एव ।

પરપુરુષ-(જનર)ને ભજનાર સ્ત્રી જનરનાં સુખ-
દુઃખને જોતી નથી. તેને તો સ્વાર્થ સાથે મતલબ છે.
ભક્તજનને સ્વાર્થ નથી. ભગવાનને અનુકૂળ રહી
ભગવાનનાં સુખ-દુઃખને પોતાનાં ગણી ભક્ત પોતાનાં
સુખ-દુઃખને ભૂલી જાય છે.

નોંધ :-આત્મનિવેદન-ભક્તિમાં ભક્તજન, ભગવાનની
મોટાઈને જ અનુભવે છે. તેને મન સર્વ પદાર્થથી મોટા-
મહાત્મા ભગવાન જ છે. સંસારમાં ખેંચી જાય તેવો કોઈ
પદાર્થ તેને દેખાતો જ નથી. તેને સ્વાર્થ સાધવાનો રહેતો જ નથી.

સ્વાર્થી જન ભક્તિ કરી સંસારના પદાર્થો ચાહે છે.
સર્વ આકર્ષણ અને સર્વ કામનાઓનું મૂળ તેમ જ અવનવા
રસના ભંડાર ભગવાનને તે સમજી શકતો નથી. સ્વાર્થમાં
રમનારને પરમ આનંદનો અનુભવ નથી થતો; તેને સ્વાર્થની જ
પડી હોય છે, તેની આંખો સ્વાર્થના પડદાથી ઢંકાયેલી હોય છે.

પરપુરુષને ચાહનારી સ્ત્રી પરપુરુષના ગુણોથી ખેંચાઈ હોતી
નથી, પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં મશગૂલ રહે છે; તેવી
રીતે સ્વાર્થ માટે ભક્તિ થાય છે, તેમાં ભગવાનના મહિમાનું
ખેંચાણ હોતું નથી-તેને ભગવાનની પડી નથી, પોતાની જ પડી
હોય છે. પોતાનું કામ સધાય એટલે સ્ત્રી જેમ પરપુરુષને
ભૂલી જાય, તેમ પોતાની મતલબ સધાતાં સ્વાર્થી ભક્ત
ભગવાનને ય ભૂલી જાય છે.

અધ્યાય ૨ જો*—સાધન

૧ : ભક્તિ સર્વથી મોટી

સા તુ કર્મ-જ્ઞાન-યોગેભ્યોઽપ્યધિકતરા ॥ ૨૫ ॥

પદ-સા । તુ । કર્મ ચ જ્ઞાનં ચ યોગઃ ચ તેભ્યઃ ।
અપિ । અધિક-તરા ।

ભક્તિ, કર્મ, જ્ઞાન અને યોગથી ચડી જાય તેમ છે.

ફલરૂપત્વાત્ ॥ ૨૬ ॥

પદ-ફલમ્ एव रूपं यस्याः सा फलरूपा भक्तिः
तस्याः भावः तस्मात् ।

* આ અધ્યાયમાં ૨૬ સૂત્રો છે અને તે સૂત્રોને આઠ વિષયોમાં વહેંચી દેવામાં આવ્યાં છે. આ અધ્યાયમાં ભક્તિને ઉપયોગી સામગ્રી પીરસવામાં આવી છે. ભક્તિ મેળવવાને જે જે સાધનોની જરૂર પડે, તે સાધનો અહીં બતાવવામાં આવ્યાં છે; તેમાં ભગવાનની દયા, સંતની કૃપા, વિષયોનો ત્યાગ, ભગવાનનાં ભજન-કીર્તન વગેરે સાધનો ગણાવવામાં આવ્યાં છે. ખરી રીતે તો અગ્નિને પ્રગટાવવા અગ્નિ જ જોઈએ-બીજાં બધાં સાધનો નકામાં પડે છે, એ રીતે ભક્તિને પ્રગટ કરવા પણ ભક્તિ જ કામ આવે, એવો નારદ મુનિનો મત આ અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ રીતે રજૂ થાય છે.

કારણ કે કર્મનું ફળ સંપત્તિ, જ્ઞાનનું ફળ મોક્ષ અને યોગનું ફળ સમાધિ છે; પરંતુ ભક્તિનું ફળ ભક્તિ જ છે-શુદ્ધ ફળ નથી.

ईश्वरस्याप्यभिमानद्वेषित्वाद् दैन्यप्रियत्वाच्च ॥૨૭॥

પદ૦-ईश्वरस्य । अपि । अभिमानं प्रति द्वेषः अस्ति अस्य इति अभिमानद्वेषी, तस्य भावः तस्मात् । दैन्यं प्रति प्रियः दैन्यप्रियः तस्य भावः तस्मात् । च ।

કર્મ, જ્ઞાન અને યોગમાં વિદ્ય આવતાં સાધક અસહાય બને છે. ભક્તિ કરનારને તો ભગવાન સહાય છે. ભગવાનને અભિમાન ગમતું નથી અને દીનતા રુચે છે, એટલે તે ભક્તનું અભિમાન લઈ લે છે અને તેની નમ્રતામાં વધારો કરે છે.

નોંધ:-કર્મ, જ્ઞાન, યોગ અને ભક્તિ-એ ચાર પંથો છે. એમાં અધિકાર અને રુચિનો ભેદ છે. એક માર્ગ પદ્ધતિ એટલે બીજો ન પડવાય એવું પણ નથી. પોતાને કયો માર્ગ માફક આવે છે, તેનો નિર્ણય પોતે જ કરી લેવો જોઈએ. સાચી સમજણ, અનુભવ અને સંતની સલાહ નિર્ણય કરવામાં ઉપયોગી બને છે. નારદ મુનિ ભક્તિમાર્ગને ગ્રહણ કરવાની સલાહ આપે છે. તેમનો અનુભવ સાક્ષી પૂરે છે, કે ભક્તનો આધાર ભગવાન છે; એટલે તેને બીજું મેળવવાનું રહેતું નથી. તેને તો સદા અભિમાન વિનાના થઈ નમ્ર ભાવે ભગવાનને ભજવના છે. એ એકભાવ થવો તે સહેલું નથી; પણ જો

એકભાવ થઈ ગયો, તો ભક્તિથી સર્વ કંઈ આપોઆપ સધાય છે.

૨ : જ્ઞાન અને ભક્તિ

તસ્યા જ્ઞાનમેવ સાધનમિત્યેકે ॥ ૨૮ ॥

પદ-તસ્યા : । સાધનમ્ । જ્ઞાનમ્ । એવ । इति । એકે ।

ભક્તિ મેળવવા માટે જ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે. જ્ઞાન વિના ભક્તિ થઈ શકતી જ નથી, એવું કેટલાક આચાર્યો-નું માનવું છે.

अन्योन्याश्रयत्वमित्यन्ये ॥ ૨૯ ॥

પદ-अन्यं अन्यं प्रति आश्रयः अन्योन्याश्रयः तस्य भावः । इति । अन्ये ।

ભક્તિમાં જ્ઞાન ઉપયોગી છે અને જ્ઞાનમાં ભક્તિ ઉપયોગી છે-એકબીજા વિના બન્ને અધૂરાં છે. તે બન્ને એકમેકનાં પૂરક છે.

નોંધ :-ભક્ત થવાને અધિકાર પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. જ્ઞાની જનને ભક્ત થવાનો અધિકાર છે. અજ્ઞાની અને મૂર્ખના હૃદયમાં ભક્તિ વાસ કરી શકતી નથી. જ્ઞાન વિનાની ભક્તિ વેવણી ગણાય છે; કારણ કે સમજણરૂં થતાં કે મતિ અદલાતાં ચંચળતા આવે છે. હૃદયની ચંચળતા દૂર કરવા અને મતિને સ્થિર કરવા જ્ઞાન ઉત્તમ ઉપાય છે.

ખરી રીતે તો જ્ઞાન અને ભક્તિ એક જ ભાવની બે આણુઓ છે. જે હૃદયમાં ભક્તિભાવ હોય, તે હૃદય જ્ઞાનથી

શુદ્ધ થયેલું હોય છે; અને જેણે જ્ઞાનને આવકાપું છે, તેનું હૃદય ભક્તિથી રંગાયેલું જ હોય છે. ભક્તિભાવ જાગે તે હૃદય અને જ્ઞાન પ્રગટે તે બુદ્ધિ—એ રીતે એક જ અંતઃકરણ બુદ્ધિ અને હૃદય એ એ નામ ધરાવે છે.

૩ : ભક્તિથી જ ભક્તિભાવ જાગે

સ્વયં ફલરૂપતાઈતિ બ્રહ્મકુમારાઃ ॥ ૩૦ ॥

પદ૦—સ્વયમ્ । ફલમ્ એવ રૂપં યસ્યાઃ સા ફલરૂપા તસ્યાઃ ભાવઃ । ઇતિ । બ્રહ્મકુમારાઃ ।

ભક્તિથી જ ભક્તિ પ્રગટે છે; અને ભક્તિનું ફળ પણ ભક્તિ છે, એટલે ભક્તિ માટે બીજાં સાધનોની જરૂર નથી, એ બ્રહ્મકુમાર-નારદનો મત છે.

રાજગૃહભોજનાદિષુ તથૈવ દૃષ્ટ્વાત્ ॥ ૩૧ ॥

પદ૦—રાજગૃહં ચ ભોજનં ચ આદિ યેષુ । તથા । એવ । દૃષ્ટસ્ય ભાવઃ તસ્માત્ ।

જેમ રાજમહેલમાં રહેવાથી જ રાજાને તેની ખૂબી સમજાય છે, જેમ ભોજન કરવાથી જ તેનો સ્વાદ જણાય છે, તેવી રીતે ભક્તિ જ્ઞાનથી સમજાતી નથી. તેનો અનુભવ જ તેના સાચા સ્વરૂપને ઓળખાવે છે.

ન તેન રાજપરિતોષઃ ક્ષુધાશાન્તિર્વા ॥ ૩૨ ॥

પદ૦—તેન । રાજઃ પરિતોષઃ । ક્ષુધાયાઃ શાન્તિઃ । વા । ન ।

રાજમહેલનાં વખાણ સાંભળવાથી રાજાને સંતોષ

થતો નથી, તેમ જ ભોજનનાં વર્ણન વાંચવાથી ભૂખ શાંત થતી નથી; તેવી રીતે ભક્તિ કેવળ જ્ઞાનથી પ્રગટતી નથી.

તસ્માત્ સૈવ ગ્રાહ્યા મુમુક્ષુભિઃ ॥ ૩૩ ॥

પદ-તસ્માત્ । મુમુક્ષુભિઃ । સા । एव । ગ્રાહ્યા ।

સાધન તરીકે પણ જ્ઞાન વગેરે અધૂરાં છે; એટલે સર્વ અંધનોથી છૂટવા અને ભગવાનને મેળવવા એ મોક્ષમાર્ગની ઇચ્છા રાખનાર ભક્તે તો ભક્તિને જ સાધન બનાવવું.

નોંધ :- ‘ભક્તિથી જ ભક્તિ પ્રગટ થાય છે’ એ પ્રભાના પુત્ર નારદ મુનિનો મત છે. ભક્તિમાં જ્ઞાન ઉપયોગી છે, જ્ઞાન ભક્તિમાં વધારો પણ કરે છે; પરંતુ કેવળ જ્ઞાન લૂપ્ત પડી જાય છે અને ભક્તિમાં અંતરાય પણ ઊભો કરે છે. આ પ્રકારનું જ્ઞાન કંઈ કરી શકતું નથી; તે માટે લોકમાં દાખલા જોવામાં આવે છે. રોગ દૂર કરવા માટે દવા પીવી જોઈએ, ભૂખને મટાડવા ભોજન કરવું જોઈએ અને આરામ માટે રાજ્ય રાજમહેલમાં વસવું જોઈએ; તેવી રીતે હૃદયમાં ભક્તિ-ભાવ જગાડવા માટે ભક્તિ જ કરવી જોઈએ-ભક્તિથી જ ભક્તિનો રંગ જામે છે.

૪ : ભક્તિની વૃદ્ધિ કરનારાં સાધનો

તસ્યાઃ સાધનાનિ ગાયન્ત્યાચાર્યાઃ ॥ ૩૪ ॥

પદ-તસ્યાઃ । સાધનાનિ । આચાર્યાઃ । ગાયન્તિ ।

ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય તેવાં સાધનો આચાર્યોએ

અતાવ્યાં છે.

તત્તુ વિષયત્યાગાત્ સંગત્યાગાच्च ॥ ૩૫ ॥

પદ-વિષયસ્ય ત્યાગઃ તસ્માત્ । સંગસ્ય ત્યાગઃ તસ્માત્ ।

ચ । તત્ । તુ ।

વિષયનો ત્યાગ કરવાથી અને વિષયની સાથેનો સંબંધ છોડી દેવાથી હૃદયમાં ભક્તિભાવ પ્રગટ થાય છે.

અવ્યાવૃત્તભજનાત્ ॥ ૩૬ ॥

પદ-આવરણ રહિતંઅવ્યાવૃત્તં ચ ભજનં ચ તસ્માત્ ।

ભગવાનનું નિરંતર ભજન કરવાથી ભક્તિભાવ પ્રગટે છે. દંભ, કુટિલતા, વેશ વગેરે ભજનમાં આવરણ લાવે છે.

લોકેऽપિ ભગવદ્ગુણશ્રવણકીર્તનાત્ ॥ ૩૭ ॥

પદ-લોકે । અપિ । ભગવતઃ ગુણાનાં શ્રવણં ચ કીર્તનં ચ તસ્માત્ ।

સંતનો સમાજ ભેગો થાય ત્યાં ભગવાનનાં ભજન-કીર્તન થયા કરે, તેથી પણ ભક્તિ પ્રગટે છે.

નોંધ :-મનુષ્યનું હૃદય વિષયની સોગતથી મલિન રહ્યા કરે છે; એટલે ત્યાં જ્ઞાન, ભક્તિ જેવા શુદ્ધ ભાવો ટકી શકતા નથી. આ મલિનતા દૂર કરવા વિષયની સોગત છોડવી જરૂરી છે. એને માટે અખંડ એકતાર ભજન ઉપયોગી અને છે. વિષયનો સંગ છૂટવો સહેલો નથી. અનેક જન્મેનો અભ્યાસ છે, એને સહસા તોડવામાં હાનિ પહોંચે છે. એ દૂર કરવા ભજન-કીર્તનનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ.

ભજન-કીર્તન દેખાદેખી થાય છે. વેશ, ચેટકચાળા વગેરે આડંબર પણ એમાં આવે છે. એ ભજનો જાંધે માર્ગે દોરી જનારાં છે. ભક્તની મંડળી ભેગી થાય ત્યાં આવા આડંબરો નહિ હોવા જોઈએ. ત્યાં તો પરમાર્થ સધાય, ભગવાનમાં અનુરાગ વધે અને ભક્તિરસની લહાણી થાય એવાં કાર્યો થવાં જોઈએ.

૫ : સંતોનો સમાગમ

मुख्यतस्तु महत्कृपैव भगवत्कृपालेशाद्वा ॥ ૩૮ ॥

પદ-મુખ્યતઃ । તુ । ભગવતઃ કૃપાયાઃ લેશઃ તસ્માદ્ ।
વા । મહતઃ કૃપા । एव ।

લક્ષિતનું મુખ્ય સાધન તો સંતજનોની કૃપા છે, જે ભક્તને ભગવાનની થોડી શી દયાથી મળે છે.

महत्संगस्तु दुर्लभोऽगम्योऽमोघश्च ॥ ૩૯ ॥

પદ-મહતાં સંગઃ । તુ । દુર્લભઃ । અગમ્યઃ । અમોઘઃ । ચા ।
સંતોનો સમાગમ થવો દુર્લભ છે-અચાનક થાય ત્યારે પણ સંતની ખબર પડતી નથી. સંતનો સમાગમ સફળ બને છે.

નોંધ:-ભગવાનની દયા થાય, તો જ સંતની ઓળખાણ થાય. સંત તો કાઢીનર હીરો છે. એનાં દર્શન ભાગ્યે જ થાય, એની ઓળખાણ પણ જવેરીને જ હોય; સાધારણ જન એને ચળકતો કાચ સમજી નાખી પણ દે. સંતોનો અનાદર થાય છે, એ તો બહુલીતી વાત છે. સંત પોતાનું ઓળખાણ કરાવે

પણ નહિ.

આવા સંતનું ઓળખાણ થયું, તો તો બેડો પાર! પછી કંઈ કરવાપણું રહે જ નહિ. એના સંગના રંગે જે ચડી ગયો, તે તો વિષયની લાલચથી છૂટી જ ગયો. સાચા સંતની ઓળખાણ ભગવાન કરાવે છે; અને સાચા સંત વિના ભગવાનનાં દર્શન પણ થતાં નથી. એ બન્નેમાં પહેલું શું એનો નિર્ણય થઈ ન શકે. પરમાર્થની એ એક ખૂબી છે.

૬ : સંતની કૃપા

લભ્યતેऽપિ તત્કૃપયૈવ ॥ ૪૦ ॥

પદ૦-ભગવાન્ અપિ । તસ્ય કૃપયા । एव । लभ्यते ।

ભગવાનનાં દર્શન પણ, સંતજનની કૃપાથી જ થાય છે.

તસ્મિન્નતજ્ઞને ચ ભેદાભાવાત્ ॥ ૪૧ ॥

પદ૦-तस्मिन् । तस्य जने । च । भेदस्य अभावः तस्मात् ।

ભગવાનમાં અને ભક્તજનમાં કોઈ ભેદ નથી;

એટલે ભક્તજનની મુલાકાત થતાં ભગવાનનો ભેટો થાય છે.

તદેવ સાધ્યતાં તદેવ સાધ્યતામ્ ॥ ૪૨ ॥

પદ૦-तद् । एव । साध्यताम् । तद् । एव । साध्यताम् ।

સંતની કૃપા મેળવો અને ભગવાનની દયા મેળવો.

નોંધ :-સંતની કૃપા વિના ભગવાનની ઝાંખી થતી નથી. સંત જ ભગવાનને બતાવે છે. તેને તો સર્વ ઠેકાણે ભગવાન જ ભગવાન દેખાય છે. સંત જન સંસારી મટી ભગવદીય જન (ભગવાનનો જન) બને છે. સંતની તો એવી ભાવના હોય

છે, કે ભગવાનનાં દર્શન સૌ કોઈ કરે. સંતની એ ભાવના ભક્તજન જ પૂરી કરે છે. તેના હૃદયને ભક્તિનો રંગ લાગે છે અને હૃદય સાચા રંગે રંગાતાં સંતની કૃપાથી ત્યાં ભગવાન પ્રગટે છે.

સંતની કૃપા એ ભક્તનું સાચું સાધન છે. તેની કૃપા થતાં કર્મનાં બંધન ટૂટી જાય છે, હૃદયના મળ દ્વર થાય છે અને સંસારના પડદા ચિરાઈ જાય છે, ત્યાં ભગવાન પ્રગટે છે. સંતજનની કૃપા થાય અને ભગવાનનાં દર્શન થાય તે જ જીવનનો લક્ષણ છે.

૭ : વિષયસંગનો ત્યાગ

દુઃસંગઃ સર્વથૈવત્યાજ્યઃ ॥ ૪૩ ॥

પદ૦-દુષ્ટઃ સંગઃ દુઃસંગઃ । સર્વથા । એવ । ત્યાજ્યઃ ।

જેમાં દોષ રહેલ છે, એવા સંગનો તો સર્વ રીતે ત્યાગ જ કરવો.

કામ-ક્રોધ-મોહ-સ્મૃતિભ્રંશ-બુદ્ધિનાશ-સર્વનાશ-

કારણત્વાત્ ॥ ૪૪ ॥

પદ૦-કામાત્ ક્રોધઃ, ક્રોધાદ્ મોહઃ, મોહાત્ સ્મૃતેઃ
ભ્રંશઃ, સ્મૃતિ-ભ્રંશાદ્ બુદ્ધેઃ નાશઃ, બુદ્ધિ-નાશાત્
સર્વસ્ય નાશઃ; તસ્ય કારણં તસ્ય ભાવઃ તસ્માત્ ।

દુષ્ટ વિષયોના સંગથી કામ, કામથી ક્રોધ, ક્રોધથી મોહ, મોહથી સ્મરણશક્તિ ઘટે, સ્મરણશક્તિ ઘટતાં બુદ્ધિનો નાશ થાય અને બુદ્ધિ જતાં સર્વસ્વ ચાલ્યું

જાય. આ હાનિમાં વધારો કરનાર દુષ્ટનો સંગ જ છે.

તરંગાયિતા અપીમે સંગાત્ સમુદ્રાયન્તે ॥ ૪૫ ॥

પદ-તરંગ-સ્વરૂપાઃ=તરંગાયિતાઃ । હમે । અપિ । સંગાત્ ।

સમુદ્રસ્ય સ્વરૂપં ધારયન્તિ=સમુદ્રાયન્તે ।

વિષયો આરંભમાં નજીવા હોય છે, પણ ધીરે ધીરે વધી જતાં ઘણા મોટા બની જાય છે. પર્વતની શુક્રામાંથી જે આંઝરી પ્રગટ થાય, તે નાની હોવા છતાં વધતાં વધતાં સમુદ્ર જેટલી થઈ જાય છે; તેવી વિષયની દશા છે.

નોંધ :-વિષયની સોળતે રહેવાનો અભ્યાસ અનેક જન્મથી થયો આવ્યો છે. ઇંદ્રિયોનું કામ જ છે વિષયની સોળતે કરવાનું આંખ રૂપને જોશે, કાન શબ્દને સાંભળશે, નાક ગંધને સૂંધશે, જીભ રસને ચાખશે અને ચામડી સ્પર્શને અનુભવશે. એ રીતે રાગી અને વિરાગીને વિષયનો સંબંધ તો સરખો જ છે; પણ બંનેની ભાવનામાં ફેર પડે છે. રાગી વિષયમાં મમતા પાંધે છે; વિરાગી મમતા છોડે છે. વિષયમાં મમતા થવી તે દોષ છે-દુઃસંગ છે. એ રીતે દુઃસંગ થતાં સંસાર વધી જાય છે અને રાગી જન કામ-ક્રોધમાં રૂસાય છે. વિરાગી જન વિષયને સેવતાં મમતા ત્યજે છે; તેને દુઃસંગ થતો નથી, વિષયનો ગાઢો લેપ તેના હૃદય પર જામતો નથી, તેનું હૃદય તો અસંગથી લેપાયું હોય છે.

સંસારનાં સર્વં અનર્થાનું મૂળ આ વિષયોનો સંગ છે. વિષયનો સંગ ધારે ધારે વધતો જાય છે. અગ્નિની જૂખ વધે

અને શ્રી હોમાય, એમ વિષયનો અગ્નિ કામ-ક્રોધથી વધવા લાગે છે. એ વધેલા અગ્નિને શમાવવો અશક્ય છે.

(શુઓ ગી. અ. ૨-૨૦ ૧૨, ૧૩)

૮ : સત્સંગનો મહિમા

કસ્તરતિ માયાં ? કસ્તરતિ માયાં ? યઃ સંગાન્ સ્ત્યજતિ,
યો મહાનુભાવં સેવતે, નિર્મમો ભવતિ ॥ ૪૬ ॥

પદ-કઃ । માયામ્ । તરતિ । યઃ । સંગાન્ । ત્યજતિ ।

યઃ મહાન્ અનુ-ભાવઃ યસ્ય સઃ તમ્ । સેવતે ।

નિર્ગતા મમતા યસ્ય સઃ નિર્મમઃ । ભવતિ ।

આ સંસારની માયાને કોણ તરી જાય છે? કોણ આ સંસારની માયાને તરે એમ છે? જે સંતજન દોષદારક સંગનો ત્યાગ કરે છે, જે ભક્તજન ભાવભીના સંતને સેવે છે, જે વિષયની મમતાને છોડી દે છે, તે આ માયાને તરી જાય છે.

યો વિવિક્તસ્થાનં સેવતે, યો લોકબન્ધમુન્મૂલયતિ,

નિષ્ઠૈર્ગુણ્યો ભવતિ, યોગક્ષેમં ત્યજતિ ॥ ૪૭ ॥

પદ-યઃ । વિવિક્તં ચ સ્થાનં ચ । સેવતે । યઃ । લોકસ્ય

બન્ધમ્ । ઉદ્ગતં મૂલં કરોતિ=ઉન્મૂલયતિ । ત્રયાણાં

ગુણાનાં ભાવઃ ત્રૈગુણ્યમ્, નિર્ગતં ત્રૈગુણ્યં યસ્ય

સઃ=નિષ્ઠૈર્ગુણ્યઃ । ભવતિ । યોગં ચ ક્ષેમં ચ । ત્યજતિ ।

જે એકાંત સ્થાન સેવે છે, જે લોકનાં બંધનોને જડમૂળથી ઉખાડી નાખે છે, જે ત્રણે ગુણોથી પર થાય

છે અને જે પોતાનાં આય-વ્યયની ચિંતામાં રહેતો નથી, તે આ સંસારની માયાને તરે છે.

યઃ કર્મફલં ત્યજતિ, કર્માણિ સંન્યસ્યતિ,

તતો નિર્વિન્દ્યો ભવતિ ॥ ૪૮ ॥

પદ-યઃ । કર્મણાં ફલમ્ । ત્યજતિ । કર્માણિ । સંન્યસ્યતિ । તતઃ । નિર્ગતઃ દ્વિન્દ્યાત્=નિર્વિન્દ્યઃ । ભવતિ ।

જે કર્મનાં ફળને છોડી દે છે, જે ભગવાનને પોતાનાં કર્મો સોંપી દે છે અને જે રાગ-દ્વેષ વગેરે જોડકાંથી પર થાય છે, તે આ સંસારની માયાને તરે છે.

વેદાનપિ સંન્યસ્યતિ કેવલમવિચ્છિન્નાનુરાગં લભતે ॥ ૪૯ ॥

પદ-યઃ । વેદાન્ । અપિ । સંન્યસ્યતિ । કેવલમ્ । ન વિચ્છિન્નઃ=અવિચ્છિન્નઃ ચ અનુરાગઃ ચ તમ્ । લભતે ।

જે ભગવાનને યજ્ઞયાગ વગેરે વેદનાં કર્મો પણ સોંપી દે છે અને એમ સર્વ કર્મો સોંપી દઈને જે ભક્ત ભગવાન માટે અખંડ પ્રેમ મેળવે છે, તે જ આ સંસારની માયાને તરે છે.

સ તરતિ સ તરતિ સ લોકાન્સ્તારયતિ ॥ ૫૦ ॥

પદ-સઃ । તરતિ । સઃ । લોકાન્ । તારયતિ ।

આ સંસારની માયાને તે જ (ઉપર કહેલાં દેવી સાધનોવાળો) તરે છે; એટલું જ નહિ, પણ બીજા જીવોને પણ તે તારે છે.

નોંધ :-વિષયોમાં મમતા યધાતાં સંસારની માયા શરૂ

થાય છે. મમતા વધતાં વધતાં મનુષ્ય તે તે વિષયો સાથે એક બની જાય છે. સંસારની માયાનો ગાઢ સંબંધ થાય છે. અનેક જન્મોનો અભ્યાસ પડી ગયો છે, તે સંસારની માયાને કેવી રીતે તરી જઈ શકાય ?

એને તરનાર ભગીરથ હિંમત કરે છે. એને તરવાને જાણ સંસ્કારો જોઈએ. સંતની કૃપા થાય, તો માયાની લાલચ ઓછી થાય. સંતના જીવનથી ભક્તને મોટો બોધ મળે છે. સંતની લાલચ ચાલી ગઈ હોય છે, તેનો મોહ ગળી ગયો હોય છે, માયાના રંગથી તે પર બન્યો હોય છે. ભક્તજન સંતના જીવનનો દાખલો લઈ મમતા ત્યજે છે, એકાંત સેવે છે, જીવન-નિર્વાહની ચિંતા ઓછી કરે છે અને સર્વ કર્મો ભગવાનને સોંપી દઈ ભગવાનની પ્રેમમસ્તીમાં પોતે સૌ કંઈ ભૂલી જાય છે.

આ ભક્તજન પોતાના પુરુષાર્થથી, સંતની કૃપાથી અને ભગવાનમાં અનુરાગ થવાથી વિષયની આ વિશાળ માયાને તરી જાય છે. તે ભક્તજન સંસારમાં જ વાસ કરી સંસારની માયાથી દૂર રહે છે. તે આ સંસારને તરી ગયો હોય છે, તેને સંસાર સાથે સંબંધ નથી; પણ તેનું હૃદય ઉદાર અને પરોપકારી હોય છે. તે પોતે તર્યો છે, બીજાને તારવા ઇચ્છે છે. સૌ કોઈ સંસારનાં દુઃખોથી છૂટે એ તેની ભાવના હોય છે. તેની દયાથી કેટલાય સંસારીઓ તરી જાય છે. તેના દાખલો લઈ રાગી વિરાગી બને છે, દુર્જન સંત થાય છે, સંસારી ભક્તની કાઠિને સેવે છે. તે પોતે તરે છે અને અન્ય સર્વને તારે છે.

અધ્યાય ૩ જો⁺-પ્રમેય

૧ : પ્રમેય-લગવાનનું સ્વરૂપ
અનિર્વચનીયં પ્રેમસ્વરૂપમ્ ॥ ૫૧ ॥

+ આ અધ્યાયમાં સોળ સૂત્રો છે અને તેને પાંચ વિષયોમાં વહેંચ્યાં છે. લગવાન લક્ષ્ણનું પ્રિય પાત્ર છે. ગમે તે ઉપાયે-ગમે તે સાધન કરીને પણ લક્ષ્ણે લગવાનને મેળવવા જોઈએ. લગવાન મેળવ્યા પછી લક્ષ્ણને કંઈ મેળવવાનું રહેતું નથી. લક્ષ્ણનું માપજ લગવાન છે, એ આ અધ્યાયમાં આપ્યું છે; માટે આ અધ્યાયનું નામ પ્રમેય છે.

એ પ્રમેય લગવાનનું સ્વરૂપ પ્રેમમય છે. એ સ્વરૂપ વાણીમાં ઉતારી શકાતું નથી. એ સ્વરૂપ હૃદયમાં પણ વસી શકતું નથી. કોઈક દિવ્ય લક્ષ્ણના હૃદયમાં જ તે વાસ કરે છે; બાકીના લક્ષ્ણજનો તો તેની આછી ઝાંખી જ મેળવી શકે છે. તેવા લક્ષ્ણજનો પણ પ્રેમનો આનંદ તો લૂંટી શકે છે. તેને પ્રેમની ઝાંખી થતાં જ લોકની પરવા રહેતી નથી. તે તો સર્વ પ્રયત્ને-એક ભાવે લગવાનની લક્ષિતમાં જ મસ્ત બને છે. સાધારણ લક્ષિતના પ્રકારે બતાવી લક્ષ્ણને પાળવાના નિયમોનું વર્ણન પણ આ અધ્યાયમાં છે.

પદ-પ્રેમ્ણઃ સ્વરૂપમ્ । વચ્ચનીયં ન વર્તતે=અનિર્વચનીયમ્ ।

પરમ પ્રેમસ્વરૂપ ભગવાનનો અનુભવ વાણીમાં ઉતારી શકાતો નથી.

મૂકાસ્વાદનવત્ ॥ ૫૨ ॥

પદ-મૂકસ્ય આસ્વાદનમ્ इव ।

મૂંગા મનુષ્યને સ્વાદની ઓળખાણ છે, પણ તે વાણીમાં ઉતારી શકતો નથી; તેમ ભક્તને ભગવાનના પ્રેમનો અનુભવ થાય છે, પણ તેની પાસે તેવી અલૌકિક વાણી નથી.

પ્રકાશતે ક્વાપિ પાત્રે ॥ ૫૩ ॥

પદ-ક । અપિ । પાત્રે । પ્રકાશતે ।

આ પ્રેમસ્વરૂપ ભગવાન કોઈક વિરલ ભક્તના હૃદયમાં પ્રગટે છે.

ગુણરહિતં, કામનારહિતં, પ્રતિક્ષણવર્ધમાનમવિચ્છિન્નં

સૂક્ષ્મતરમનુભવરૂપમ્ ॥ ૫૪ ॥

પદ-ગુણૈઃ રહિતમ્ । કામનયા રહિતમ્ । ક્ષણં ક્ષણં વર્ધમાનમ્ । વિચ્છિન્નં ન । અતિ સૂક્ષ્મમ્ ।

અનુભવસ્ય રૂપમ્ ।

આ પ્રેમસ્વરૂપ ગુણ રહિત અને કામના રહિત છે. તે પ્રતિક્ષણ વધે છે; એકધારું, ખૂબ જ સૂક્ષ્મ અને અનુભવે સમજાય તેવું છે.

તત્પ્રાપ્ય તદેવાવલોકયતિ, તદેવ શૃણોતિ, તદેવ
ભાષયતિ, તદેવ ચિન્તયતિ ॥ ૫૫ ॥

પદ-તત્ । પ્રાપ્ય । તત્ । એવ । અવલોકયતિ । તત્ ।
એવ । શૃણોતિ । તત્ । એવ । ભાષયતિ । તત્ । એવ ।
ચિન્તયતિ ।

પ્રેમસ્વરૂપ ભગવાનને મેળવી, ભક્તજન તેને જ
જુએ છે, તેને જ સાંભળે છે, તેને વિશે જ વાતચીત
કરે છે અને તેનું જ ધ્યાન ધરે છે. તેના સર્વ
વ્યાપારો તન્મય બને છે.

નોંધ :-નારદ મુનિએ આરંભમાં ભક્તિની વ્યાખ્યામાં
જણાવ્યું છે, કે ‘ભગવાનમાં પરમ પ્રેમ પ્રગટ થાય તેનું નામ
ભક્તિ.’ તે વ્યાખ્યામાં રહેલ ભગવાનનું સ્વરૂપ પણ પ્રેમમય
છે, તે હવે જણાવે છે. મતલબ એ છે, કે ભગવાનમાં અને
ભક્તિમાં ફેર નથી. ભક્તના હૃદયમાં ભગવાન પ્રગટો કે ભગવાન
માટે અનુરાગ પ્રગટો, તેમાં કંઈ ફેર તો રહ્યો નહિ. ભક્ત
ભક્તિ કાર્યે જ જાય અને છતાં ભગવાનનાં તેને દર્શન ન થાય,
તે વાત માનવામાં ન આવે. કૂવો ખોદે તો પાણી આવે
એટલી ચોખ્ખી વાત ભક્ત માટે છે. ફેર એટલો છે, કે ભક્ત
પોતાનો અનુભવ વાણીમાં ઉતારી શકતો નથી. એ ભગવાનનું
સ્વરૂપ અનુભવે જ સમજાય. ગાંળ ચાખે તેને જ ગળ્યો લાગે!

ભગવાનનું સ્વરૂપ ત્રણ ગુણથી રહિત છે, પણ તે સ્વરૂપ
કલ્પિત નથી; કારણ કે ભક્ત જેમ જેમ અનુભવે છે, તેમ

તેમ તે સ્વરૂપ તેના હૃદયમાં વધારે ને વધારે પ્રગટ થાય છે. ભગવાનનું સ્વરૂપ એકધારું પણ ખૂબ જ સૂક્ષ્મ છે; તેના અનુભવ ભક્ત જ કરે છે. ભગવાનનું આ પ્રેમ-સ્વરૂપ અનુભવમાં આવતાં ભક્ત સર્વ કંઈ ભૂલી જાય છે. તેના સર્વ વ્યવહારો ભગવાનના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવામાં રહે છે. તેને સંસારના પદાર્થો કલ્પનાના બને છે; અને સંસારીઓ જોને કલ્પના માને છે, તે ભગવાનનું સ્વરૂપ ભક્ત માટે સાચું-પ્રત્યક્ષ બને છે.

૨ : સાધારણ ભક્તિના લેહો

ગૌણી ત્રિધા ગુણભેદાદાર્તાદિભેદાદ્વા ॥ ૫૬ ॥

પદ૦-ગુણસ્વરૂપા=ગૌણી । ત્રિધા । ગુણાનાં ભેદઃ । આર્તઃ, જિજ્ઞાસુઃ, અર્થાર્થી ઇતિ ભેદઃ તસ્માત્ । વા ।

સાધારણ ભક્તિ સત્ત્વ, રજ્જ અને તમ-એ ત્રણ ગુણોને અનુસરી ત્રણ પ્રકારની છે; અથવા સંસારનાં દુઃખથી તપેલા, જ્ઞાનની ઇચ્છાથી પ્રેરાયેલાં અને સંસારમાં પોતાની મતલબને સાધવા ઇચ્છતા ભક્તોની ત્રણ પ્રકારવાળી ભક્તિ હોય છે.

ઉત્તરસ્માદુત્તરસ્માત્પૂર્વપૂર્વા શ્રેયાય ભવતિ ॥ ૫૭ ॥

પદ૦-ઉત્તરસ્માદ્ । ઉત્તરસ્માદ્ । પૂર્વા પૂર્વા । શ્રેયાય । ભવતિ ।

આ સાધારણ ભક્તિમાં તામસ ભક્તિ હલકી છે, રાજસ ભક્તિ ઠીક ગણાય છે અને સાત્ત્વિક

ભક્તિ હિત કરનારી છે. મતલબ સાધનાર ભક્તની ભક્તિ હલકી, બાણુવા ખાતર બાણુનાર ભક્તની ભક્તિ ઠીકાઠીક અને સંસારથી તપેલા ભક્તની ભક્તિ હિત કરનારી ગણાય છે.

નોંધ :—નારદ મુનિએ ઉત્તમ ભક્તિ અને ઉત્તમ પ્રેમ-સ્વરૂપ ભગવાનની વ્યાખ્યા કરી, તે ઉત્તમ ક્રોટિના ભક્તજનો માટેનું દર્શન થયું. હવે સાધારણ જન પણ લાભ લઈ શકે તે માટે સાધારણ ભક્તિની પણ વ્યાખ્યા આપે છે. આ પ્રકારની ભક્તિનું વર્ણન ‘ભગવદ્ ગીતા’માં વિસ્તારથી છે. જે માણુસ આગસ અને પ્રમાદમાં પોતાનો સમય ગુમાવે છે અને મોહ દશામાં પડી જીવન બરબાદ કરે છે, તેના કરતાં સાધારણ ભક્તિ કરનાર ભક્ત અનેકગણા જિંદગી છે, એ બતાવવાનું અહીં નક્કર છે.

૩ : ભક્તિમાં સુલભતા

अन्यस्मात् सौलभ्यं भक्तौ ॥ ५८ ॥

પદ—અન્યસ્માત્ સાધનાત્ । ભક્તૌ । સુલભસ્ય ભાવઃ ।

બીજાં બધાં સાધનો કરતાં ભક્તિમાં વધારે સરળતા છે.

प्रमाणान्तरस्यानपेक्षत्वात् स्वयंप्रमाणरूपत्वात् ॥ ५९ ॥

પદ—સ્વયમ્ પ્રમાણસ્ય રૂપં તસ્ય ભાવઃ તસ્માત્ । અન્તરં પ્રમાણં=પ્રમાણાન્તરં તસ્ય । અનપેક્ષસ્ય ભાવઃ તસ્માત્ ।

ભક્તિ પોતે જ પ્રમાણ છે, એટલે તેને બતાવવા બીજા પ્રમાણની જરૂર નથી.

શાન્તિરૂપત્વાત્ પરમાનન્દરૂપત્વાચ્ચ ॥ ૬૦ ॥

પદ-શાન્ત્યાઃ સ્વરૂપં તસ્ય ભાવઃ તસ્માત્ । પરમઃ ચ
આનન્દઃ ચ તસ્ય રૂપં તસ્ય ભાવઃ તસ્માત્ ।

ભક્તિ પોતે શાંતિનું સ્વરૂપ છે; તે પોતે પરમાનંદનું સ્વરૂપ પણ છે; એટલે તે મળતાંની સાથે જ મનુષ્ય કૃતાર્થ થાય છે.

નોંધ :-ભક્તિનું સ્વરૂપ ઓળખવું સહેલું છે, એ સ્વરૂપ મેળવવું અઘરું છે. એને મેળવવા માટે પણ ભક્તિ જ જોઈએ. દીવો પ્રગટે એટલે પ્રકાશ થાય જ. ‘દીવો પ્રગલ્બો છે’ એમ જાહેર કરવાની જરૂર નથી; એ રીતે ભક્તિ માટે બીજા પ્રમાણની જરૂર નથી. ભક્તિ પ્રગટતાં જ સર્વ વિષયો શમી જાય છે અને હૃદય પ્રસન્ન થઈ સાચા આનંદને અનુભવે છે. ભક્તની આ દશાનો અનુભવ ભક્તજન જ ગણે છે. સંસારી જન તેને દંભ અને વેવલાવેડા કહી અવગણે પણ ખરો. જે અનુભવ ભક્તને થાય છે, તે અનુભવ સંસારી જનને ક્યાંથી જ થવાનો ? અને તેવો અનુભવ ન થાય, તેને તો ભક્તિનો માર્ગ વિકટ જ લાગવાનો.

૪ : ભક્તનો ચિંતા રહિત વ્યવહાર

લોકહાનો ચિન્તા ન કાર્યા નિવેદિતાત્મલોકવેદત્વાત્ ॥ ૬૧ ॥

પદ-લોકસ્ય હાનિઃ તસ્યામ્ । ચિન્તા । કાર્યા । ન ।

આત્મા ચ લોકઃ ચ વેદઃ ચ=આત્મલોકવેદાઃ,
નિવેદિતાઃ આત્મલોકવેદાઃ યેન, તસ્ય ભાવઃ તસ્માત્ ।

લોકના વ્યવહારમાં કેઈ ઊણુપ કે દોષ રહી જાય, તો ભક્તે તેની ચિંતા રાખવી નહિ. ભક્તે પોતાની જાતને તેમ જ લોક અને વેદનાં કર્મોને ભગવાનના ચરણે સોંપ્યાં છે; એટલે તે કર્મોમાં ગુણદોષ કે લાભ-હાનિ રહેલાં જ નથી.

ન તદસિદ્ધૌ લોકવ્યવહારો દેયઃ કિન્તુ ફલત્યાગઃ

તત્સાધનં ચ કાર્યમેવ ॥ ૬૨ ॥

પદ-તસ્યાઃ અસિદ્ધિઃ તસ્યામ્ । લોકસ્ય વ્યવહારઃ । ન ।

દેયઃ । કિન્તુ । ફલસ્ય ત્યાગઃ । તસ્યાઃ સાધનમ્ ।

ચ । કાર્યમ્ । એવ ।

જ્યાં સુધી ભક્તિની સિદ્ધિ મળે નહિ ત્યાં સુધી જળાત્કારે લોકના વ્યવહારે ત્યજવા નહિ; પરંતુ લોકનાં અને વેદનાં કર્મો કૃણ રહિત અદ્વા કરવાં તેમ જ ભક્તિ પ્રગટ થાય, તેવાં સાધનો સેવવાં.

નોંધ : ભક્તે પોતાનું સર્વ કંઈ ભગવાનને સોંપી દીધું છે; એટલે તેણે કર્મોમાં રહેલાં દોષો કે ઊણુપો વિચારવાનાં નથી. પોતાની જાતે થયેલા દોષો કે ઊણુપો માટે તો ભક્ત જવાબદાર છે. પોતે સાવધ રહે અને છતાં કર્મના કુદરતી દોષો થયા કરે, તો તે વિષે ભક્તે ચિંતા છોડી દેવી. ભક્તનું

એક જ ધ્યેય હોય છે, કે પોતાના હૃદયમાં ભગવાનનો અનુરાગ પ્રગટ થાય. એ અનુરાગ પ્રગટ થવા માટે સમયની રાહ જોવી પડે છે; એ સમયમાં ભક્તે કર્મ રહિત ન થવું. પોતાની ફરજ તેણે અદા કરવાની છે. પોતાને માથે સંસારનો ભાર છે તેને ફેંકી દેવાનો નથી. ફળની ચિંતા જતી રહે એટલે તે ભાર આપોઆપ ઓછો થઈ જાય છે. કુદરતી રીતે જે કંઈ કર્મો ઓછાં થતાં હોય, તે ઓછાં કરવાં; તેમાં બળાત્કારને સ્થાન નથી. બળાત્કારે ત્યજ્યેલાં કર્મો બમણા વેગથી પાછાં આવે છે અને ભક્તને સારી સિદ્ધિમાંથી પણ ડગાવે છે.

૫ : ભક્તને પાળવાના નિયમો

સ્ત્રીધનનાસ્તિકવૈરિચરિત્રં ન શ્રવણીયમ્ ॥ ૬૩ ॥

પદ૦-સ્ત્રી ચ ધનં ચ નાસ્તિકઃ ચ વૈરી ચ તેષાં સમૂહઃ,
તસ્ય ચરિત્રમ્ । શ્રવણીયમ્ । ન ।

ભક્તજને સ્ત્રી, ધન, નાસ્તિક અને શત્રુઓ વિષે વાર્તાલાપ કરવો નહિ અને તે વિષે કંઈ સાંભળવું પણ નહિ.

અભિમાનદમ્ભાદિકં ત્યાજ્યમ્ ॥ ૬૪ ॥

પદ૦-અભિમાનઃ ચ દમ્ભઃ ચ આદિ યસ્મિન્ તત્ ।
ત્યાજ્યમ્ ।

અભિમાન, દંભ વગેરે વધે તેવાં વેશભૂષા અને આચરણ ત્યજવાં.

તદર્પિતાશિલાચારઃ સન્, કામક્રોધાભિમાનાદિકં
તસ્મિન્નેવ કરણીયમ્ ॥ ૬૫ ॥

પદ૦-તસ્યૈ અર્પિતાઃ ચ અશિલે ચ આચારાઃ યેન સઃ ।
સન્ । કામઃ ચ ક્રોધઃ ચ અભિમાનઃ ચ યસ્મિન્
તત્ । તસ્મિન્ । એવ । કરણીયમ્ ।

ભક્તજને પાતાના સર્વ વ્યવહારે ભગવાનને સોંપી
દીધા પછી, કુદરતી રીતે જે મનના આવેગો આવે,
તેને દબાવી નહિ દેતાં, તે પણ ભગવાનને સોંપી દેવા;
અર્થાત્ ભગવાનમાં જ કામ, ક્રોધ, અભિમાન વગેરે
સારી-નરસી ભાવનાઓ પ્રગટ કરવી.

ત્રિરૂપભંગપૂર્વકં નિત્યદાસનિત્યકાન્તા-ભજનાત્મકં
વા પ્રેમૈવ કાર્યં, પ્રેમૈવ કાર્યમ્ ॥ ૬૬ ॥

પદ૦-ત્રીણિ ચ રૂપાણિ ચ તેષાં ભંગઃ (પ્રકારઃ), તત્
પૂર્વં યસ્મિન્ તત્ । નિત્યં દાસઃ, નિત્યં કાન્તા
તયોઃ ભજનં આત્મા યસ્મિન્ તત્ । વા । પ્રેમ ।
એવ । કાર્યમ્ । પ્રેમ । એવ । કાર્યમ્ ।

અરી રીતે ભક્તજને ભગવાનમાં પ્રેમ જ કરવો
જોઈએ. તે પ્રેમમાં ત્રણ પ્રકાર છે:- (૧) પ્રેમ કરનાર
ભક્તાજન, (૨) પ્રેમનુ પાત્ર ભગવાન અને (૩) પ્રેમનું
સાધન અનુરાગ. આ પ્રેમ દાસભાવે પણ થાય તેમ જ
કાંતાભાવે પણ થાય. દાસભાવમાં ભગવાન સ્વામી,

ભક્તજન દાસ અને દાસ્ય ભક્તિ ગણાય છે; કાંતાભાવમાં ભગવાન પતિ, ભક્તજન પત્ની અને અનુરાગ ભક્તિ ગણાય છે. આ બન્ને ભાવોમાં ભગવાન માટે પ્રેમ પ્રગટ થાય છે.

નોંધ:-ભક્તિનો માર્ગ કપરો છે. હૃદયની શુદ્ધિ થાય અને સંતતી કૃપા થાય, તો જ આ માર્ગ હાથમાં આવે છે. ભક્તિમાર્ગ હાથમાં આવ્યા પછી પણ ભક્તજને સાવધાન રહેવું જોઈએ. એ માર્ગમાં ઘણી લાલચો આવીને ઊભી રહે છે. એ લાલચોમાં ન ફસાવાય તે માટે ભક્તજને કપરા નિયમો લેવા જોઈએ. ભક્તનો મોટો નિયમ એક જ છે, કે તે ગમે તે કરતો હોય, ગમે તે દશામાં રહેતો હોય અને ગમે ત્યાં ભ્રમતો હોય, પણ હૃદયમાં ભગવાનનું સ્મરણ સતત રહે એટલી સાવધાની તેણે રાખવી જોઈએ.

ભગવાનની ભક્તિમાં અનેક ભાવો રહ્યા કરે છે. ભક્ત દીન બની ભગવાનને કાલાવાલા પણ કરે છે, ક્રોધમાં આવી ભગવાનને ઠપકો પણ આપે છે. ભગવાનને ભૂલી જતાં ભક્ત ગાંઠો બની જાય છે અને ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર થતાં પ્રેમમાં મશગૂલ બને છે. ભક્તની આ દશાઓને લોક સાથે સંબંધ નથી. દેખાદેખીથી અનુકરણ કરવા જનાર પછડાય પણ ખરો; કારણ કે આ માર્ગમાં દંભ અને અભિમાન ટકી શકતાં નથી. આ માર્ગનો આધાર લીધા પછી લોકની વાતો પરથી ભક્તજનની રુચિ ઊઠી જાય છે, જેથી ચિત્ત ચંચળ બને તેવા વાર્તાલાપોને તે ત્યજી દે છે.

અધ્યાય ૪ થો - ૬૫

૧ : ઉત્તમ ભક્તોનો મહિમા

भक्ताः एकान्तिनो मुख्याः ॥ ६७ ॥

पद०-एकः अंतः निश्चयः येषां ते । भक्ताः । मुख्याः ।

એક નિશ્ચયને વળગી રહેનારા ભક્તો સર્વ કરતાં ઉત્તમ છે.

÷ આ અધ્યાયમાં ૧૮ સૂત્રો છે. તે સૂત્રોને આઠ વિષયમાં ગોઠવ્યાં છે. ત્રીજા અધ્યાયમાં ભગવાનનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી આ અધ્યાયમાં ભક્તનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. ઉત્તમ ભક્તોના હૃદયની પ્રસન્નતા, ભક્તિ-ભરેલા ભાવો, નિર્મલ આચાર-વિચારોની અસર વગેરેથી સાધકને ખૂબ જ મદદ મળે છે અને ભક્તોના કડક નિયમોનો ઓછાપાઠ લઈ સાધક સર્વ રીતે સાવધ રહે છે. ભક્તજનનું પ્રમેય ભગવાન છે. એ ભગવાનને જાણ્યા પછી ભક્તજન તેની ભક્તિ મેળવે છે. ભક્તિની સિદ્ધિ મળી એટલે કંઈ કરવાપણું રહેતું નથી. ભક્તજન ભક્તિને જ ઇચ્છે છે; માટે ભક્તિ એ જ ફળ છે; તે માટે આ અધ્યાયનું નામ પણ ફળ રાખ્યું છે. તે સાથે ભક્તે પાળવાના નિયમો, ભક્તિના પ્રકારો અને ઉત્તમ ભક્તોનાં નામ ગાઈ નારદ મુનિ આ શાસ્ત્રની સમાપ્તિ કરે છે.

કળઠાવરોઘરોમાઞ્ચાશ્રુભિઃ પરસ્પરં લપમાનાઃ પાવયન્તિ
કુલાનિ પૃથિવિં ચ ॥ ૬૮ ॥

પદ-કંઠસ્ય અવરોઘઃ, રોમાંચાનિ અશ્રૂણિ ચ તૈઃ ।
પરસ્પરમ્ । લપમાનાઃ । કુલાનિ । પૃથિવીમ્ । ચ ।
પાવયન્તિ ।

લકતજનો પરસ્પર મળતાં લગવાનના પ્રેમમાં
મગ્ન થઈ ગળગળા બને, શરીરનાં ફંવાટાં ખડાં થઈ
બીય અને આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ વહે; એવા
લકતજનો માનવકુલને અને પૃથ્વીને પવિત્ર કરે છે.

તીર્થીકુર્વન્તિ તીર્થાનિ, સુકર્મી કુર્વન્તિ કર્માણિ સચ્ચાસ્ત્રી
કુર્વન્તિ શાસ્ત્રાણિ ॥ ૬૯ ॥

પદ-તીર્થાનિ । યથાર્થ તીર્થાનિ કુર્વન્તિ । કર્માણિ ।
સુષ્ટુ કર્માણિ કુર્વન્તિ । શાસ્ત્રાણિ । સાધુ શાસ્ત્રાણિ
કુર્વન્તિ ।

આ લકતજનો જે તીર્થમાં વસે, તે તીર્થનો મહિમા
વધે છે; તેમનાં કર્મો ખરાં કર્મો બને છે અને તેઓ
જે શાસ્ત્રોને માને, તે જ શાસ્ત્રો સારાં ગણાય છે.

તન્મયાઃ ॥ ૭૦ ॥

પદ-સઃ ભગવાન્ એવ સ્વરૂપં યેષાં તે ।

ઉત્તમ લકત જનોતો લગવાનનાં જ સ્વરૂપો છે.

મોદન્તે પિતરો નૃત્યન્તિ દેવતાઃ, સનાથા ચેયં ભૂર્મવતિ ॥

૧૮૦-પિતરઃ મોદન્તે । દેવતાઃ । નૃત્યન્તિ । હ્યમ્ । મુઃ
સનાથા । ભવતિ । ચ ।

આ ભક્તજનોનો મહિમા સાંભળી પિતૃઓ આનંદ
માને છે, દેવ લોકો નાચગાન કરે છે અને પૃથ્વી
પોતાનું રક્ષણ કરનાર ભક્તજનો સ્વામી છે, એવો
સંતોષ સેવે છે. (૭૧)

નોંધ :- આ સૂત્રોમાં ભક્તજનોનો સાચો મહિમા ગવાયો
છે. સંસારના મળોને દૂર કરી જગતને નંદનવન બનાવનાર
આ ભક્તજનો ધન્ય છે. સંતજનો! દરતાં-દરતાં તીર્થ છે,
તેમની વાણી શાસ્ત્ર છે, તેમના આચારો સુકર્મ છે; તેમના
પ્રભાવથી પૃથ્વી ટકે છે.

આવા ભક્તોનાં દર્શન કરી સંસારી જનો ભગવાન મળ્યાનો
લડાવો માણે છે. ભક્તમાં અને ભગવાનમાં ભેદ જ રહેતો
નથી. આવા ભક્તજનોની વાતચીતમાં ભક્તિનું અમૃત ઝરે
છે અને સંસારી જનોના મળો ધોવાઈ જાય છે. દરેક યુગ,
કાળ અને દશામાં આવા ભક્તજનો આવી પુણ્ય પ્રવાહની
ધારાઓને અખંડ સાચવે છે.

૨ : ભક્તોમાં અભેદ ભાવ

નાસ્તિ તેષુ જાતિવિદ્યારૂપકુલધનક્રિયાદિભેદઃ ॥ ૭૨ ॥

પદ :-તેષુ । જાતિઃ ચ વિદ્યા ચ રૂપં ચ કુલં ચ ધનં
ચ ક્રિયા ચ આદિ, તસ્ય ભેદઃ । ન । અસ્તિ ।

એ ઉત્તમ ભક્તોમાં પરસ્પર અભેદ ભાવ હોય છે.
જાતિ, વિદ્યા, રૂપ, કુલ, ધન, ક્રિયા વગેરેથી જે લૌકિક

ભેદભાવો પડેલા છે, તેનાથી તેઓ ઊંચે ગયેલા હોય છે.

યતસ્તદીયાઃ ॥ ૭૩ ॥

પદ-યતઃ । તસ્ય ભગવતઃ દ્રમે તદીયાઃ ।

આ ભક્તજનો ભગવાનના સંબંધી છે, એ સંબંધ સર્વને સરખો છે; એટલે તેમનામાં જાતિ વગેરે ભેદભાવ આપોઆપ ખસી જાય છે.

નોંધ:-જાતિ, કુલ, વિદ્યા વગેરે ભેદો વ્યવહારના રક્ષણ માટે જરૂરના છે. વ્યવહારની મર્યાદા સાચવવા તે ભેદોને શાસ્ત્રની પણ સંમતિ છે; પરંતુ ઉત્તમ ભક્તજનો વ્યવહાર અને શાસ્ત્રની મર્યાદા ઓળંગી, કિંચી કક્ષાએ પહોંચી ગયા હોય છે.

આ કિંચી કક્ષામાં રહીને ભક્તજનો સર્વની સાથે એક ભાવ સેવી શકે છે. તેમનો ભગવાન સાથે અનેરો સંબંધ થયો હોય છે; અને તેમને સર્વમાં વસના ભગવાનનાં જ દર્શન થાય છે. જેમનો વ્યવહાર જ ભગવાન સાથે હોય, તેને ખીજા ભેદો ક્યાંથી જ દેખાય ?

૩ : વાદનો નિષેધ

વાદો નાવલમ્બ્યઃ ॥ ૭૪ ॥

પદ-વાદઃ । અવલમ્બ્યઃ । ન ।

ભક્તો વાદવિવાદમાં ઊતરવું નહિ.

બાહુલ્યાવકાશાદનિયતત્વાच्च ॥ ૭૫ ॥

પદ-બહુલસ્ય ભાવઃ બાહુલ્યં તસ્ય અવકાશઃ તસ્માત્ ।

ન નિયત્-અનિયતં તસ્ય ભાવઃ તસ્માત્ ।

વાદવિવાહ કરતાં અનેક વાદો ઊભા થાય છે; અને એકે વાદ એવો નથી, કે જે સામા પક્ષને પોતાનો સ્પષ્ટ નિશ્ચય બતાવી શકે.

નોંધ :- વાદમાં ઊતરવું અને ઝઘડો કરવો કે ખોટો વખત બગાડવો તે ભક્તને ન પાડવે. તેણે તો પૂછે તેને પોતાના અનુભવની ચાર વાત સાદી ભાષામાં કહેવાની હોય. તેને પંડિતાર્થનો ઓપ અપાય નહિ. સામેનો માણસ સરળ હોય અને સમજે તો ઠીક; વાદમાં ઊતરે તેને તો કાદવ ઉલેચવાનો થાય. વાદમાં કોઈ જીતવું નથી અને હારવુંય નથી. વાદવિવાદમાં તો વાણી અને વખતનો દુરુપયોગ છે. સાચા સંતને અને ભક્તને તે પાડવે તેમ નથી.

૪ : ભક્તજનની પ્રવૃત્તિઓ

भक्तिशास्त्राणि मननीयानि, तदुद्बोधककर्माण्यपि
करणीयानि ॥ ७६ ॥

પદ૦-ભક્તિ-શાસ્ત્રાણિ । મનનીયાનિ । તસ્યાઃ ઉદ્બોધ-
કાર્ણિ ચ તાનિ કર્માણિ ચ । અપિ । કરણીયાનિ ।
ભક્તજને ભક્તિ પર લખાયેલા ગ્રંથોનું મનન
કરવું અને ભક્તિમાં વધારો કરે તેવાં કાર્યો પણ કરવાં
જરૂરનું છે.

सुखदुःखेच्छालाभादित्यक्ते काले प्रतीक्ष्यमाणे
क्षणार्धमपि व्यर्थं न नेयम् ॥ ७७ ॥

પદ૦-સુખં ચ દુઃખં ચ ઇચ્છા ચ લાભઃ ચ આદિ=સુખ

દુઃખેચ્છાલાભાદિ તેન ત્યક્તે । કાલે । પ્રતીક્ષ્ય-
માણે । ક્ષણસ્ય અર્ધમ્ । અપિ । વ્યર્થમ્ । ન । નેયમ્ ।

ભક્તજને ભક્તિ કરતાં કરતાં સુખ-દુઃખ, લાભ-
હાનિ વગેરે બેડકાંનેા ત્યાગ કરવો. એ ત્યાગ ધીરે
ધીરે થાય; તે કાળમાં પણ ભક્તે ઘડીભર થોભવું, રાહ
બેવી કે સમયને ખરબાદ કરવો, એવું કામ કરવું નહિ.

અહિંસાસત્યશૌચદયાસ્તિક્યાદિ ચારિત્ર્યાણિ

પરિપાલનીયાનિ ॥ ૭૮ ॥

પદ-અહિંસા ચ સત્યં ચ શૌચં ચ દયા ચ આસ્તિક્યં
ચ આદીનિ ચારિત્ર્યાણિ । પરિપાલનીયાનિ ।

ભક્તજને પોતાના ચરિત્રને શુદ્ધ કરનારાં અહિંસા,
સત્ય, પવિત્રતા, આસ્તિક ભાવ વગેરે પ્રતોનું પાલન કરવું.

નોંધ :-ભક્તજન નવરો રહી શકે જ નહિ; તેમ જ ચોવીસે
કલાક ભજન-કીર્તનમાં અને પાઠપૂજનમાં કેવી રીતે જાય ?
એ પ્રકારે તો મનને દબ કરવા માટેના છે. તેને પચાવવામાં
ન આવે તો અરુચિ થાય. ભક્તજને સંસારના વ્યવહારોમાં
રહી, સામાન્ય કર્તવ્યો પાળી, પોતાની ફરજો પૂરી કરવાની
છે. તે કદી નિષ્ક્રિય રહી શકતો નથી. તેની પ્રવૃત્તિઓ સર્વના
હિત માટે હોય છે. તેનો બોધપાઠ લઈ સંસારી જન પોતાનાં
કર્તવ્યોમાં મગ્ન રહે છે.

૫ : ભક્તની શુદ્ધ ભાવના

સર્વદા સર્વભાવેન નિશ્ચિન્તિતૈર્મગવાનેવ મજનીયઃ ॥૭૯॥

પદ૦-નિર્ગતાનિ ચિન્તિતાનિ યેષાં તે । સર્વદા । સર્વઃ

ચ ભાવઃ ચ તેન । ભગવાન્ । એવ । ભજનીયઃ ।

હૃદયની ચિંતાઓ દૂર કરી ભક્તજને સર્વ રીતે
પોતાના બધા ભાવો એક કરી ભગવાનને ભજવા.

સ કીર્ત્યમાનઃ શીઘ્રમેવાવિર્ભવતિ અનુભાવયતિ ચ

ભક્તાન્ ॥ ૮૦ ॥

પદ૦-સઃ ભગવાન્ । કીર્ત્યમાનઃ સન્ । શીઘ્રમ્ । એવ ।

આવિર્ભવતિ । ભક્તાન્ । અનુભાવયતિ । ચ ।

ભજન-કીર્તનની ધૂનથી ભગવાન તરત જ પ્રગટ
થાય છે અને ભક્તોને પોતાના સ્નેહથી રંગી દે છે.

ત્રિસત્યસ્ય ભક્તિરેવ ગરીયસી, ભક્તિરેવ ગરીયસી ॥૮૧॥

પદ૦-ત્રિકાલમ્ અબાધિતં સત્યં યસ્ય સઃ=ત્રિસત્યઃ

તસ્ય । ગરીયસી । ભક્તિઃ । એવ ।

ત્રણે કાળમાં સત્યસ્વરૂપ ભગવાનની ભક્તિ જ
સર્વ કરતાં વધારે હિત કરનારી છે.

નોંધ :-ભગવાનની ઝાંખી થયા પછી ભક્તને કંઈ
કરવાનું રહેતું જ નથી. અમૃતનું પાન કરતાં જ સર્વ રોગો
દૂર થાય, એમ ભગવાનનાં દર્શન થતાં જ સર્વ ચિંતાઓ ટળી
જાય છે. પછી તો ભક્તજન ભગવાન સાથે એકભાવ બોડી
દે છે. તેના સર્વ વ્યાપારો ભગવાનની સાક્ષીમાં જ થાય છે.
ભજન-કીર્તનને વશ થઈ ભગવાન ભક્તની સામે પ્રગટ થાય
છે. તે પોતાના દિવ્ય પ્રેમનો પરિચય કરાવે છે. ભક્ત એ

દિવ્ય પ્રેમમાં એકરૂપ અને છે. તે સર્વ જ્ઞાન ભૂલી પ્રેમસાગરમાં ડૂબી જાય છે.

સંસારીને વિષયોનો અનુભવ થાય છે, તેથી ય વધારે સ્પષ્ટ-પણે ભક્તજનને ભગવાનનો અનુભવ થાય છે. સંસારીને મન ભગવાન પ્રદેશના પદાર્થ છે, જ્યારે ભક્તને મન ભગવાન સાક્ષાત છે. તે વિષયોને પ્રદેશના જ્ઞાન પદાર્થો જાણે છે. તેના હૃદયમાં જે રામ પ્રગટ્યા છે, તેનો ત્રણે કાળે નાશ થતો નથી. ત્રણે કાળમાં એક સ્વરૂપે રહેનાર ભગવાનની ભક્તિ જ ભક્તના હૃદયમાં વસી હોય છે.

૬ : ભક્તિના અગિયાર પ્રકારો

ગુણમાહાત્મ્યાસક્તિ, રૂપાસક્તિ, પૂજાસક્તિ, સ્મરણાસક્તિ, દાસ્યાસક્તિ, સખ્યાસક્તિ, વાત્સલ્યાસક્ત્યાત્મનિવેદનાસક્તિ, તન્મયતાસક્તિ, પરમવિરહાસક્તિરૂપા એકધાપ્યેકાદશઘા ભવતિ ॥ ૮૨ ॥

પદ-૦-એકધા । અપિ । ભક્તિઃ । એકાદશઘા । ભવતિ ।

ગુણસ્ય માહાત્મ્યં, તદેવ આસક્તિઃ=પ્રેમ । રૂપમ્ આસક્તિઃ । પૂજા આસક્તિઃ । સ્મરણમ્ આસક્તિઃ । દાસ્યમ્ આસક્તિઃ । સખ્યમ્ આસક્તિઃ । વાત્સલ્યમ્ આસક્તિઃ । આત્મનિવેદનમ્ આસક્તિઃ । તન્મયતા આસક્તિઃ । પરમઃ ચ વિરહઃ ચ આસક્તિઃ સા એવ રૂપં યસ્યાઃ સાઃ ।

ભક્તિ સ્વરૂપે એક છે અને ભાવના ભેદે અગિયાર

છે. ભગવાનના ગુણ અને મહિમામાં અનુરાગ, સ્વરૂપમાં અનુરાગ, પૂજામાં અનુરાગ, સ્મરણમાં અનુરાગ, દાસપણામાં અનુરાગ, મિત્રતામાં અનુરાગ, આળકની જેમ વહાલમાં અનુરાગ, પોતાનું સર્વ સોંપી દેવામાં અનુરાગ અને ભગવાન સાથે એકતા સાધવામાં અનુરાગ એવાં ભાવનાનાં સ્વરૂપો છે.

નોંધ :-અનેક ભક્તોએ ભગવાનને યુદ્ધા યુદ્ધા ભાવે ભજ્યા છે. ભગવાનને કોઈકે સ્વામી ગણે છે, બીજો એમને મિત્ર ગણે છે, ત્રીજો ભગવાનને આળક માની પોતે માતા અને છે, એમ ભક્તોની સૃષ્ટિ એનોખી છે.

૭ : પ્રસિદ્ધ ભક્તોની નામાવલિ

इत्येवं वदन्ति जनजल्पनिर्भया एकमताः कुमार-
व्यास-शुक-शंडिल्य-गर्ग-विष्णु-कौण्डिन्य-शेषोद्धवारुणि-
बलिहनुमद्विभीषणादयो भक्त्याचार्याः ॥८३॥

પદ૦-જનાનાં જલ્પેષુ નિર્ભયાઃ । એકં મતં યેષાં તે ।

મહત્યાઃ આચાર્યાઃ । કુમારઃ, વ્યાસઃ, શુકઃ,
શાંડિલ્યઃ, ગર્ગઃ, વિષ્ણુઃ, કૌણ્ડિન્યઃ, શેષઃ, ઉદ્ધવઃ,
આરુણિઃ, બલિઃ, હનુમાન્, વિભીષણઃ ચ આદયઃ ।

કુમારથી લઈ વિભીષણ વગેરે ભક્તિના આચાર્યો એકમત થઈ દોઢકની નિંદાની પરવા કર્યા વિના ભગવાનની ભક્તિને અનુસરીને ભક્તિનો મહિમા બતાવે છે.

નોંધ:-આ ભક્તજનો પોતપોતાની રીતે ભગવાનને બહુ

ગયા છે. તેઓ તરી ગયા છે અને ખીખને તારી ગયા છે. તેમનાં નામ અમર થયાં છે. તેમણે લોકનિંદાની પરવા કર્યા વિના લોકને સાચો માર્ગ બતાવ્યો છે. લોકની પરવા કર્યે અને કઠિરિવાળેને અનુસર્યે ભક્તિ થતી નથી. ભક્તિ માટે નવો જ ચીલો પાડવો પડે છે, જે ચીલે ચીલે ભક્તજનો પોતાના અનુભવો બતાવી લોકને સાચો રાહ બતાવી શકે છે.

૮ : શાસ્ત્રની સમાપ્તિ અને મહિમા

य इदं नारदोक्तं शिवानुशासनं विश्वसिति, श्रद्धते, स
प्रेष्ठं लभते स प्रेष्ठं लभते ॥ ૮૪ ॥

પદ-૦-યઃ । इदम् । नारदेन उक्तम् । शिवं च अनुशासनं
च । विश्वसिति । श्रद्धते । सः । परमं प्रेमस्वरूपं=
प्रेष्ठम् । लभते ।

જે ભક્તજન નારદે કહેલ કલ્યાણકર ભક્તિશાસ્ત્ર પર વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા રાખે છે, તે ભક્તજન પરમ પ્રેમસ્વરૂપ ભગવાનને મેળવે છે.

इति ।

આ રીતે શાસ્ત્રની સમાપ્તિ થાય છે.

નોંધ:-નારદ મુનિ ભક્તિશાસ્ત્રનો મહિમા ગાઈ તેની સમાપ્તિ કરે છે. આ શાસ્ત્ર મનુષ્ય માત્રને કલ્યાણમાર્ગ બતાવે છે. તેના પર વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા રાખી તેમાં કહેલી સૂચનાઓને અનુસરવાથી ભક્ત પોતાની સર્વ અડચણો દૂર કરે છે અને ભગવાનના પરમ પ્રેમસ્વરૂપમાં મગ્ન બને છે.

“સરુપું સાહિત્ય” એટલે “ઉચ્ચામાં ઉચ્ચું સાહિત્ય”

ગ્રંથોનું સૂચિપત્ર

શાસ્ત્રગ્રંથો-મૂળ તથા અનુવાદ

એકાદશ ઉપનિષદો-મૂળ શ્લોકો તથા સરળ ભાષાંતર	૨-૮
બૃહદારણ્યક અને ખીળા ૧૦૦ ઉપનિષદો-	૨-૮
બળવાન બનો!-ચન્દ્રવેદસંહિતાનો ૧ લો અધ્યાય-	
મૂળ અને ટીકા સાથે	૦-૮
વિવેકચૂડામણિ-શ્રીમત્ શંકરાચાર્યકૃત : મૂળ શ્લોકો	
તથા સરળ ભાષાંતર	૦-૧૨
સર્વવેદાંત-સિદ્ધાંત સાર-સંગ્રહ શ્રી શંકરાચાર્યકૃત	૧-૪
જીવન્મુક્તિવિવેક-તત્ત્વજ્ઞાન, વાસનાક્ષય ને મનોનાશ	
કરી મુજ્જિ માટે માર્ગદર્શન આપતો પ્રાચીન ગ્રંથ	૧-૪
અષ્ટાવક્રગીતા-શ્લોકો તથા સરળ અર્થ	૦-૮
મહાવાક્ય રતનાવલિ-સરળ અર્થ સાથે	૦-૧૨
એકાદશ રહસ્ય-મૂળ સંહિતા સરળ ભાષાંતર	૧-૪
વિદુરનીતિ-શ્લોકો તથા સરળ ભાષાંતર	૦-૧૨
મનુરમૃતિ-સરળ ભાષાંતર, મૂળ શ્લોકો સંહિત	૩-૦
આર્યધર્મનીતિ ને આજીવનનીતિસાર-પસંદ કરી	
ચૂંટેલા ધર્મનીતિના શ્લોકો, સરળ અર્થ સાથે	૦-૮
વિષ્ણુસહસ્રનામ-(વિષ્ણુનાં હજાર નામો, અર્થ સાથે	૦-૪

શાસ્ત્રગ્રંથો-માત્ર અનુવાદ

સંપૂર્ણ મહાભારત (ભાષાંતર) દળદાર સાત ગ્રંથોમાં ૪૫-૦

શ્રીમદ્ ભગવત-એ અંથમાં-સરળ ભાષાંતર, આશ્રિત

૧૧મી (૨૭ ચિત્રો સાથે) ... ૮-૦

,, ,, -ભાગ બીજો-(આશ્રિત ૮મી) છૂટક મળશે ૬૬૭ ૩-૦

ભગવતી (દેવી) ભાગવત-સરળ ભાષાંતર, મોટા અક્ષરો ૬-૦

વિચારસાગર-વેદાંતના દોહનરૂપ તત્ત્વજ્ઞાનનું પુસ્તક ૨-૮

લઘુ યોગવાસિષ્ઠ-સમગ્ર યોગવાસિષ્ઠને સમજાવતું

સારરૂપ પુસ્તક... ૨-૮

યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણુ-ચાર દળદાર અંથો,

વૈરાગ્ય, મુમુક્ષુ, હત્પત્તિ, રિચિત, ઉપશમ ને

નિર્વાણ-એ છ પ્રકરણો-મોટા અક્ષરોમાં ... ૧૨-૦

મહાભારતનું શાંતિપર્વ-રાજધર્મ, આપદધર્મ અને

મોક્ષધર્મ-ચાર વર્ણ, આશ્રમના સામાન્ય ધર્મો-

વિશેષ, મુખ્ય તથા ગૌણ ધર્મો ઇત્યાદિ ... ૭-૮

અન્ય ધાર્મિક અંથો

ધર્મમપદ-પંડિત બેચરદાસ દોશીની દીક્ષા સાથે ... ૧-૦

સ્વરૂપવિચાર-સંવાદરૂપે તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ... ૦-૧૦

દત્ત-પરશુરામ અથવા આત્મદર્શનયોગ-ભગવાન

દત્તત્રેયપ્રણીત ત્રિપુરાહસ્ય જ્ઞાનખંડ, વિસ્તૃત

વિવરણ સાથે ... ૨-૦

આત્મરામાયણુ-રામાયણનું ટૂંકી કથા સાથે તત્ત્વજ્ઞાન

સમજાવતું અધ્યાત્મ વિષયનું સરળ પુસ્તક ૦-૧૨

પરમાનંદની પ્રાપ્તિ-શુદ્ધાદેવ મતથી બ્રહ્મનું નિરૂપણ

નરતું પુસ્તક, રસિક વાંચકોતરૂપે ... ૧-૮

- મોક્ષમાળા—શ્રીમદ્ રાજયંદ્રકૃત જ્ઞાનતત્ત્વજ્ઞાનનું ઉત્તમ
પુસ્તક, મહાત્મા ગાંધીજીના પરિચય સાથે ... ૧-૪
- પરમસુખી થવાના ઉપાય—શ્રીમન્નથુરામ શર્માનાં
ધાર્મિક વ્યાખ્યાનોનો ઉપયોગી સંગ્રહ... ૨-૦
- પ્રભુમય જીવનનું રહસ્ય—મહાપુરુષોના ઉપદેશોના
વાનગી તથા ભજનો ઇત્યાદિ ... ૧-૦
- વિવેકાનંદસાર—વિવેકાનંદના સમગ્ર ઉપદેશોના
સારરૂપે વિદ્યાર્થીઓ માટે ખાસ ઉપયોગી ૨-૦
- રામકૃષ્ણકથામૃત—બે અંશમાં નવી આવૃત્તિ,
કથાદેશો, ઐશ્વર્યક વાતચીતના પ્રશંગો ઇત્યાદિ ૫-૦
- તુકારામ ગાથા—બે અંશોમાં—પ્રભુપ્રેમ, ભક્તિ, જ્ઞાન અને
વૈરાગ્યપ્રેરક ૪૧૪૧ મરાઠી અક્ષરોના સ્વરૂપે ભાષાંતર ૬-૦
- દાસબોધ—ભક્તિનિરૂપણ, જન્મદુઃખનિરૂપણ, નવ
પ્રકારની ભક્તિ, બ્રહ્મનિરૂપણ, પિંડ અને બ્રહ્માંડ,
સારાસાર વિચાર ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના સમર્થ
રામદાસના ઉપદેશો ... ૨-૮
- ઉપદેશસારસંગ્રહ—મહાત્મા તિરુવલ્લુવરના ઉપદેશો... ૧-૮
- સુબોધરતનાકર—ધર્મનીતિનાં પ્રેરક ૧૦૫ દૃષ્ટાંતો ... ૧-૮
- સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશો—આત્મમૂળ, અભયય,
રાષ્ટ્રીય ધર્મ, આત્મસાક્ષાત્કારનો વિધિ, પ્રારબ્ધ
નહિ પણ પુરુષાર્થ, યજ્ઞનું રહસ્ય, આનંદ, જીવંતો
કોણ છે ? વગેરે બાબતો સમજાવતાં—
વ્યાખ્યાનો ઇત્યાદિ—(અંશ ૧ લા રૂપે) ... ૨-૮
સદુપદેશો—(અંશ ૩ ના રૂપે) ... ૨-૮

સ્વામી વિવેકાનંદના ઉપદેશો—ધર્મ એટલે શું ?

ભક્તિનું ખરું સ્વરૂપ, વેદાંતનું કાર્ય, ભરતખંડનું
ભવિષ્ય, આપણું કર્તવ્ય, પુનર્જન્મ, ભક્તિયોગ,
મૂર્તિપૂજા, પ્રભુપ્રેરિત વાતો, પત્રો ઇત્યાદિ

સદુપદેશો—(ભાગ ૪-૫ રૂપે) આવૃત્તિ ૨ જી... ૨-૪

ભક્તિયોગ—આવૃત્તિ ૨ જી (ભાગ ૮ માં રૂપે) ૧-૮

પાતંજલયોગ ને જ્ઞાનયોગ—(ભાગ ૧૦-૧૧ રૂપે) ૨-૦

પાતંજલ યોગસૂત્ર—ભગવાન પતંજલિનાં યોગસૂત્રાં,
અર્થ તથા સ્વામી વિવેકાનંદના વિવેચન સાથે ૧-૦

જ્ઞાનયોગ—આત્મા, વ્યાવહારિક વેદાંત, કહ્યાણુનો પંથ,
ચાક્ષવકથ્ય અને મૈત્રેયી-વગેરે ઉપર સ્વામી
વિવેકાનંદે આપેલાં આખ્યાનો ... ૦-૧૨

રાજયોગ—(સ્વામી વિવેકાનંદકૃત) સાધન, પ્રાણ, પ્રાણનું
આધ્યાત્મિક રૂપ, પ્રાણનો સંયમ, પ્રત્યાહાર,
ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ ઇત્યાદિ ૦-૧૨

આખ્યાનમાળા—ખે અંધમાં સ્વ૦ અનંતપ્રસાદકૃત
ઋષિ-મુનિઓ તથા દેવ-દેવીઓનાં કુલ ૪૩
આખ્યાનોનો ઉત્તમ સંગ્રહ ... ૧-૦

વેદિક વિનય-દરરોજના સ્વાધ્યાય માટે પસંદ કરી ચૂંટેલા
૩૬૦ વેદમંત્રો, ભાષાંતર તથા વિરત્ત સમન્વિત સાથે ૩-૧૨

રામાયણ

ગિરધરકૃત રામાયણ—કવિ ગિરધરદાસકૃત રાગ-રાગણીમાં ૪-૮
માનસ રામાયણ—ખે ભાગમાં, દોહા-ચોપાઈ હિંદી
લિપિમાં અને અર્થ ગુજરાતીમાં (૩૦ ચિત્રો સાથે) ૭-૦

- ગુજરાતી રામાયણ—મે ભાગમાં, દોહા—ચોપાઈ
 ગુજરાતી લિપિમાં અર્થ સાથે (૩૬ ચિત્રો સાથે) ૭-૮
 ,, ,, —ભાગ ૨ જે-આવૃત્તિ ૭ મી ... ૧૪૦ ૩-૦
 વાલ્મીકિ રામાયણ—(નવી આવૃત્તિ છપાય છે)
 ,, —ભાગ બીજો (આવૃત્તિ ત્રીજી છટક મળશે) ૩-૦

ભગવદ્ ગીતાઓ—

- શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા—પં. સાતવલેકરજીની પુરુષાર્થ—
 બોધિની ટીકા સાથે : ત્રણ પ્રકારમાં ... ૧૧૦૦ ૧૧-૦
 શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા—મોટા અક્ષરમાં સરળ અનુવાદ સાથે ૦-૧૨
 શ્રી જ્ઞાનસત્ર ગીતા—મૂળ શ્લોકો, ગુજરાતી પદ્યરૂપે
 તથા રાખ્યાર્થ સાથે ... ૧-૪
 શ્રી જ્ઞાનસત્ર ગીતા—ગુજરાતીમાં શ્લોક, અન્વય,
 પદ્યરૂપે તથા તેના અર્થ સાથે ... ૧-૪
 શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ ગીતા—ભગવાન જ્ઞાનેશ્વરે લખેલી
 અનેક દાખલા—દૃષ્ટાંતથી ગીતા સમજાવતી ' ભાવાર્થ '
 ત્રીપિકા ' ની ટીકાના સરળ અર્થ સાથે ૪-૦
 શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા—એક બાબુ શ્લોક ને બીજી
 બાબુ ભાષાંતર, બોર્ડ'પટ્ટીનાં પૃષ્ઠાં ... ૦-૮
 શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા—માત્ર ગુજરાતી ભાષાંતર
 આવૃત્તિ ૨૦ મી, બોર્ડ'પટ્ટીનાં પૃષ્ઠાં ૦-૪
 મૂલ-મૂલ ભગવદ્ ગીતા—(માત્ર સંસ્કૃતમાં પાઠ
 કરનારા માટે) પાન ૧૧ : મોટા અક્ષર ૦-૧૪
 પાન ૨૦૮ : મધ્યમ અક્ષર ... ૦-૫
 અવધૂત ગીતા મૂળ શ્લોકો તથા સરળ ભાષાંતર ... ૧-૦

જીવનચરિત્રો

ભક્તરાજ હનુમાન-૬૬૭ જીવન ચરિત્ર ...	૭૬	૦-૬
સાધ્યાબા-શિરડીના પ્રખ્યાત સંતનું ચરિત્ર...	...	૩-૦
સ્વામી સહજાનંદ-ચરિત્ર ને ઉપદેશો	...	૧-૮
ચૈતન્ય મહાપ્રભુ-ત્રણ ગ્રંથોમાં, વિસ્તૃત ચરિત્ર ...	૬-૮	
જાનેશ્વર મહારાજ ને મહાત્મા એકનાથજી ચરિત્રો	૨-૮	
રામકૃષ્ણ પરમહંસ-પ્રેરણાદાયી અદ્ભુત ચરિત્ર ...	૨-૮	
સ્વામી વિવેકાનંદ-બાળપણથી સમાધિ પર્યંતના		
જીવનના બધા પ્રસંગો આલેખતું વિસ્તૃત ચરિત્ર	૩-૦	
સ્વામી રામતીર્થ-વિસ્તૃત ચરિત્ર, વેદાંતના થોડા		
ઉપયોગી ઉપદેશો સાથે	૩-૦	
સંત તુકારામ-મહારાષ્ટ્રના સુપ્રસિદ્ધ સંતનું ચરિત્ર	૨-૮	
સ્વામીશ્રી બ્રહ્માનંદજી ને શિવાનંદજીનાં ચરિત્રો	૧-૬	
શ્રી રામચંદ્ર દત્ત ને નાગ મહાશયનાં ચરિત્રો	૧-૦	
મહાત્મા સરયુદાસજી, બૂધરભક્ત ને	}	૦-૧૦
મહાત્મા જાનકીદાસજીનાં ચરિત્રો		
ભક્તચરિત્ર-નાભાકૃત ભક્તમાળમાં નહિ આવેલાં મહાન		
૨૬ ભક્તોનાં અદ્ભુત જાને પ્રેરણાદાયી ચરિત્રો	૨-૮	
આદર્શ ચરિત્રસંગ્રહ-ભાગ ૨ જો-દેશ-પરદેશના મહાન		
પુરુષોનાં બોધક ૭૦ દ્રવ્યોનાં ચરિત્રો	૨-૮
ભારતના વીરપુરુષો-મધ્યયુગમાં યર્ષ ગયેલા		
ઐતિહાસિક ૪૦ ભારતીય વીર પુરુષોનાં ચરિત્રો	૧-૪	
મુસ્લિમ મહાત્માઓ-૬૬ મુસ્લિમ સૂફી સંતોનાં		
ચરિત્ર-દરેક સંતના ઉપદેશ સાથે	૨-૪	

વીર દુર્ગાદાસ અથવા માત્ર સરદારૌ-મારવાડના
રાજપૂત યુગના આ નરકેસરીનું વીરત્વભયું વૃત્તાંત ૧-૦

સંતવાણી-ભજનો ઇત્યાદિ

પરિચિત પદસંગ્રહ-પસંદ કરી ચૂટેલાં ૧૯૭ ભજનો ૧-૧૨

ભજનસાગર-જુદા જુદા ભક્તોનાં ૬૩૧ ઉત્તમ ભજનોના
સૌથી મોટા ને સસ્તો સંગ્રહ ... ૨-૮

અખાની વાણી-અધરા શબ્દોના અર્થ સાથેની
સુધારા-વધારા સાથેની ત્રીજી આવૃત્તિ ... ૩-૦

તુકામ્હણે-સંત તુકારામના અભંગોમાંથી ખાસ
પસંદ કરેલા અભંગોનો સંગ્રહ (મરાઠીમાં) ... ૦-૫

પ્રીતમદાસની વાણી-ધોળ, છપ્પા, કક્કા, મહિના
ઇત્યાદિનો સંગ્રહ ... ૨-૮

દીવાને સાગર-પ્રભુપ્રાપ્તિ અને જીવનસાધક્યનો ઉલ્લાસ
આપતી ૨૬૦ 'સાગર'ની ગઝલોનો સંગ્રહ ૪-૮

જીવન-પગલે-(કાવ્યો)-જીવનપથ કુન્નળવાની પ્રેરણા
આપતાં કાવ્ય ... ૧-૧૦

મીરાં ને નરસિંહ-સં : ન્યાયમૂર્તિ હરસિદ્ધભાઈ
દિવેદિયા : પસંદ કરેલાં ૧૬૩ ભજનો તથા પદો ૦-૧૨

ખાસ સ્ત્રીઉપયોગી ગ્રંથો—

શ્રી શારદામણિ દેવી-ટુંકું ચરિત્ર ... ૧૦૪ ૦-૮

સ્ત્રીઓના વિવિધ પ્રશ્નો-સ્ત્રીઓની કેળવણી, લગ્ન,
વારસાદફ, ગામડાંની સ્ત્રીઓનો પ્રશ્ન, કાર્યક્ષેત્ર,
શારીરિક સંપત્તિ, ગૃહઉદ્યોગ... ૧-૮

કચ્છના જુઓ-આવૃત્તિ ૨ જી), વાર્તાના સ્વરૂપમાં, સ્ત્રી- ઉત્કર્ષની ભાવનાને રજૂ કરતો ગ્રંથ ...	૧-૦
ભારતની દેવીઓ-ત્રણ ગ્રંથો : પ્રાચીન તથા અર્વાચીન પરંત સતીઓનાં ચરિત્રોનો સૌથી મોટો સંગ્રહ	૬-૦
દયાળુ માતા અને સદ્ગુણી પુત્રી-સ્ત્રીઉપયોગી દ્વંદ્વી ચાર વાતો-બાલિકાઓ માટે ખાસ ઉપયોગી	૦-૮
દ્વંદ્વી વાતો-ગ્રંથ ૧ લો-સામાજિક નિર્દોષ ૧૬ વાતો	૨-૮
,, - ૨ જો-કુંદુબ માટે ઉપયોગી ૫૭ વાતો	૨-૮
,, - ૪ જો-સ્ત્રીપુરુષને ઉપયોગી ૫૬ વાતો	૨-૮
,, - ૬ જો-સર્વ માટે ઉપકારક ૮૬ વાતો	૨-૮

બાળકો માટેનાં પુસ્તકો—

બાલભારત-(સચિત્ર)-સંક્ષિપ્ત ‘મહાભારત’ ...	૧-૮
બિરબલ અને બીજા-લે. ગ્રંથોત્તીન્દ્ર દ્વેઃ બાદશાહ અને બિરબલ તથા બીજા રમૂજ વાતોનો સંગ્રહ	૧-૮
સદ્ગુણી બાળકો-૬૬ ખરા બનાવોનો સંગ્રહ ...	૦-૮
ભારતીય નીતિકથાઓ-‘મહાભારત’માંની ૫૨ વાતો	૦-૮
સુબોધક નીતિકથા-બાળોપયોગી ૧૫૨ બોધપ્રદ વાતો	૦-૮
બાળકોની વાતો-ભાગ ૧ લો : બોધપ્રદ ૨૧ વાતો	૦-૬
,, -ભાગ ૨ જો : બોધપ્રદ ૬૧ લેખોનો સંગ્રહ	૦-૮

પ્રકીર્ણ સાહિત્ય—

સુવર્ણયુગ-શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીના લેખોનો સંગ્રહ	૦-૮
આત્મનિરીક્ષણ ને સંકલ્પ-રમણલાલ વ૦ દેસાઈઃ વ્યક્તિગત અને સમાજની નિર્બળતા ઉપર ડોકિયું કરી સ્વસુધારણા માટે પ્રેરણા આપતું ઉત્તમ પુસ્તક	૧-૦

- ગુજરાતની ગઝલો—(ડી. ખ. કૃષ્ણલાલ ઝવેરી
સંપાદિત) ન્હુદી ન્હુદી ૮૯ ઉત્તમ ગઝલોનો સંગ્રહ ૧-૦
- કચ્છની લોકવાર્તા—કૃંગરશી ધરમશી સંપદ
કચ્છદેશની રાજપૂત યુગની ઘટનાઓ આલેખતો ગ્રંથ ૨-૦
- સાહિત્યપ્રારંભિકા—લે. હિંમતલાલ ગ. અંબરિયા ::
ગુજરાતી સાહિત્યવિકાસનો ઇતિહાસ :
વિદ્યાર્થીઓ માટે ખાસ ઉપયોગી ... ૧-૦

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક ગ્રંથો—

- અંતરની વ્યથા—લે. 'સોપાન' હૃદયના ઊડાણમાંથી
ભભૂકતી સાચી પાંચ જીવનકથાઓ ... ૧-૪
- સુબોધકથાસાગર—બોધદાયક ૫૦૫ દૃષ્ટાંતોનો સંગ્રહ ૨-૦
- આમળ ધસો—ચેતનાપ્રેરક મહાન ગ્રંથ (આવૃત્તિ ૩ જી) ૨-૮
- સુખી જીવનનાં સાધન—વ્યાવહારિક સુખ મેળવી
આનંદી જીવન ગાળવા ઉત્સાહ પ્રેરતું પુસ્તક ૧-૮
- આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા—ભાગ ૧-૨ : મહાપુરુષોનાં
ચરિત્રો પરથી બોધક ૮૧૯ દૃષ્ટાંતોનો સંગ્રહ ૪-૦
- કતલખાનું—અમજીવીઓનાં અનેકવિધ દુઃખોનો તાદૃશ્ય
ચિતાર રજૂ કરતી નવલકથા (અપ્ટન સિંક્લેરકૃત) ૩-૦
- શુભસંગ્રહ—(ભાગ ૨ ને ૯) ૨ ગ્રંથોમાં : ધરગથુ દવાઓ
તથા ઉપયોગી માહિતીના ૩૧૩ લેખોનો સંગ્રહ ૫-૦
- સુબોધપુષ્પવાટિકા—મહાત્મા શેખ સાદીકૃત નીતિ-
વિષયક, મધુર અને હૃદયગ્રાહી શૈલીમાં લખાયેલું
પુસ્તક : રાજની તથા ત્યાગીની રહેણીકરણી, મૌનનો
મહિમા, શિક્ષણનું રૂળ ઇત્યાદિ અનેક ઉપદેશો ૦ ૫

વૈદક તથા વિજ્ઞાનના ગ્રંથો—

- ખોરાકના ગુણુદોષ-આયુર્વેદની દૃષ્ટિએ—લેખક : ડૉ.
રસિકલાલ જે. પરીખ : સુધારા-વધારા સાથેની
નવી આવૃત્તિ ૦-૧૦
- ઔષધિ કક્ષપલતા-જડ અને હઠીલા રોગો ઉપર ૪૩
વનસ્પતિઓના સેવન વિષે સમજૂતી ૦-૧૨
- આયુર્ભિષક અથવા હિંદુસ્તાનનો વૈદ્યરાજ—અનેક
વનસ્પતિઓના ગુણુ-દોષ તથા તેના ઉપયોગ, તેમ જ
રોગો, તેનાં લક્ષણ ને કારણ તથા ઉપચારોનો મહાન ગ્રંથ ૧-૦
- આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન-મ૦ ગાંધીજીકૃતઃ
શરીરરચના, હવા, પાણી, ખોરાક, કસરત, કપડાં,
પાણીના તથા માટીના ઉપચાર, અકસ્માત, ગર્ભવેળા
સ્ત્રી-પુરુષનું કર્તવ્ય વગેરે ૦-૮
- વૈદક સંખ્યાધી વિચારો—બે ભાગમાં, આરોગ્ય અને
વૈદકના ઉપયોગી ૨૬૧ લેખોનો સંગ્રહ ૪-૧૨
- આયુર્વેદ નિખંધમાળા—ભાગ ૧ લો તથા ૨ જે : વેદ
તિલકચંદ તારાચંદકૃતઃ આયુર્વેદ પ્રમાણે અનેક
રોગ, તેનાં લક્ષણ, કારણ અને તેના સચોટ
ઉપચારો બતાવતા બે ગ્રંથો ૪-૪

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાસે, પોસ્ટ બોક્સ નં. ૫૦, અમદાવાદ અને
કાલબાદેવી રોડ, હાથી બીલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે, મુંબઈ-૨

“સરસ્વતી સાહિત્ય” એટલે “જિવ્યામાં જિવ્યું સાહિત્ય”

આમ સાહિત્ય શ્રેણી

ગીતાસંકલન-સં. રમણ મહર્ષિ : ભગવદ્ગીતામાંના	
૪૦ શ્લોકો મહાત્માજી અને મરાઠવાળા જેવા	
તત્ત્વચિંતકોએ લખેલા અનુવાદ સાથે	૦-૩
જ્ઞાન અને કર્મ-લેખક : સ્વામી અદ્વૈતાનંદ	૦-૩
આર્ય, બુદ્ધ અને જૈન ધર્મના } લે. : પં. બેચરદાસ દોશી	૦-૩
મૂળ સિદ્ધાંતોનો સમન્વય }	
સમ્રાટ શ્રેણિક અને દેવી નંદા-	
જૈન સંસ્કૃતિની બે નાટિકાઓ	૦-૩
શ્રી રામકૃષ્ણના ઉપદેશો-ટુંકા ને સચ્ચોટ ઉપદેશો	૦-૫
ઉચ્ચ જીવન-લેખક : ડૉ. હરિપ્રસાદ પ્ર. દેસાઈ	૦-૩
મનને-સંપાદક : હેમંતકુમાર નીલકંઠ	૦-૩
ધ્યાન અને જ્ઞાન-લેખક : સ્વામી માધવતીર્થ	૦-૩
કલ્પકાંડાદિભૂત-પ્રાર્થના-મંત્રો (અર્થ સાથે)	૦-૩
જ્ઞાનનાં કરણ-૨ જ આવૃત્તિ : લે. સ્વામી માધવતીર્થ	૦-૩
ઉત્તરગીતા-અર્જુનને ઉત્તરાવસ્થામાં શ્રી કૃષ્ણે આપેલા	
તત્ત્વબોધનો સરળ અનુવાદ : મૂળ શ્લોક સાથે	૦-૬
સતી સાવિત્રી-બોધપ્રદ દ્વંદ્વ ચરિત્ર	૦-૩
ભગવાન બુદ્ધ-(સચિત્ર)-લે. પુરાતન બુદ્ધ	૦-૩
શ્રીમત્ સંકરાચાર્ય-(સચિત્ર)-લે. પુરાતન બુદ્ધ	૦-૪
સંત કબીર-બોધદાયક ચરિત્ર : લે. પુરાતન બુદ્ધ	૦-૩
શ્રી તૈલંગસ્વામી, વિશુદ્ધાનંદ, પોહારીબાબા-આ	
ત્રણ મહાપુરુષોનાં ચરિત્રો	૦-૪

ખાળકેના વિવેકાનંદ-ખાળોપયોગી દ્રંદ્ર ચરિત્ર...	૦-૪
અણ્ણે અને નવું ફેલવે રેશન } યુનીલાલ વં શાહ	૦-૪
છવતનો મર્મ-લે. 'સોપાન'	૦-૬
નવજવાન-લે. ,,	૦-૪
અલિંસાનું રહસ્ય-લે. ,,	૦-૪
એ વૃદ્ધ પુરુષ !-લે. ,,	૦-૪
આશાને અજવાળે-લે. ,,	૦-૪
શ્રીમંતોનો સડો-લેખક : ઈશ્વર ધાળકિયા	૦-૪
કાળચુખી ને બીજી વાતો-લે. યુનીલાલ મડિયા ...	૦-૩
ધાવણની ધાર-લેખક : ,, ,, ...	૦-૩
દેરીની મોસમ-લે. 'શયદા' : ૭ રસભરી વાર્તાઓ	૦-૫
ખાળસદ્બોધ-વાર્તાગોષ્ઠી ધાર્મિક શિક્ષણ	૦-૪
જયભારતી-(કાવ્ય) શ્રી. 'શયદા' :	
ભારતની ચડતી-પડતીનું દિગ્દર્શન ...	૦-૬
મેનાવતી ને ગોપીચંદ તથા ભટ્ટહરિ ને વિક્રમ-	
લે. 'કલાપી' : બે સંવાદો (આવૃત્તિ બીજી) ...	૦-૩
બેસલ અને તોરલ તથા ગોપીચંદ ને ભલ્લંધર-	
લે. 'કલાપી' : બે સંવાદો (આવૃત્તિ બીજી) ...	૦-૩
વિજુની વાટે ને રામાયણની રત્નમલા-ઉપદેશયુક્ત	
સંવાદ-આધુનિક અને રામાયણયુગની તુલના સાથે	૦-૪

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાસે, પોસ્ટ બોક્સ નં. ૫૦, અમદાવાદ અને
કાલબાદેવી રોડ, હાથી બીલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે, મુંબઈ-૨

૧૮ પુસ્તકોની સાહસબરી નવી યોજના

સર્વોપયોગી સાહિત્યશ્રેણી

- યોજનાનાં દરેક પુસ્તકની છૂટક કિંમત ઢસ આના રહેશે.
- આ શ્રેણીનાં અઢારે પુસ્તકો માટે અગાઉથી નાણાં મોકલી નામ નોંધાવનારને છૂટક મૂલ્યના કુલ થતા રૂ. ૧૧-૪ ને બદલે માત્ર રૂ. ૧૦) માં મળશે.
- ટપાલથી મગાવવા ઇચ્છનારે રૂ. ૧-૮ વધુ એટલે કુલ રૂ. ૧૧-૮ મોકલવા.

૧. પ્રકાશનાં પબ્લો : (સચિત્ર) લેખક : કરસનદાસ માલ્લુક
★ જગતના સિત્ત સિત્ત ધર્મોની પ્રેરક કથાઓ
૨. રાખની હાલી : (સચિત્ર) લેખક : ' સૌજન્ય '
★ વાર્તાના સ્વરૂપમાં સંસારની સળગતી સમસ્યાઓ
૩. હાસ્યતરંગ : (સચિત્ર) લેખક : જ્યોતીન્દ્ર હો દત્તે
★ જીવનમાં દરરોજ દેખાતા પ્રસંગો ઉપરના કટાક્ષ-લેખો
૪. જીવનની કલા : લેખક : રવિશંકર મહેતા
★ જીવનની સફળતા માટેનું વ્યવહારુ માર્ગદર્શન
૫. જગતમાં જાણુવા જેવું : (સચિત્ર) લેખક : છોટાલાલ માનસિંગ કામદાર ★ જગતની અદ્ભુતતા અને ઉપયોગિતાનો સરલ પરિચય
૬. જીવનપરિવર્તન : (સચિત્ર) લેખક : ' સોપાન '
★ એક જીવનપલટાની કઠણ-મંજલ સળંગ વાર્તા
૭. ઇતિહાસને અજવાળે : (સચિત્ર) લેખક : ઇંદ્ર વસાવડા
★ ઇતિહાસની પરાક્રમી વ્યક્તિઓની જીવનરેખા
૮. ગૃહજીવનની કલા : (સચિત્ર) લેખક : ' સમાજશાસ્ત્રી '
★ ઘરમાં સુખ ને સંપત્તી કેમ રહી શકાય તેનાં સૂચનો

૬. ગામડું બોલે છે : (સચિત્ર) લે૦ : ચુનીલાલ મડિયા
 * હિંદના નમૂનારૂપ એક ગામડાનું સાચું જીવન
૧૦. ગૃહજીવનનાં દર્શનો : (સચિત્ર) લેખિકા : કુમુદ શેઠ
 * આપણાં ગૃહ-કુટુંબનાં સાચાં સમ્પ્રદાયો
૧૧. ભારત ભારત દેશ : (સચિત્ર) લે૦ : કાંતિલાલ પરીખ
 * ભારતવર્ષનાં સૌંદર્ય અને વૈવિધ્યનો પરિચય
૧૨. આરોગ્યસાધના : લે૦ : કુંજરશી ધ૦ સંપટ
 * આરોગ્યના સંરક્ષણ અંગે માર્ગદર્શન
૧૩. ભગવાનનાં છોકરો : (સચિત્ર) લે૦ : પુરાતન બુચ
 * હરિજનોના જીવનપ્રસંગોનો દુબદ્ધ ચિતાર
- હવે પછી નીચેનાં પાંચ પ્રસિદ્ધ થશે

બાકીનાં પાંચ પુસ્તકો તૈયાર થયે તેનાં નામ અને લેખક વિષે ચોક્કસ જાહેરાત કરવામાં આવશે. એ પુસ્તકોમાં નીચેના વિષયોનો સમાવેશ થશે.

૧૪. રવીન્દ્ર-જીવન :
 * કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના જીવનનો પરિચય
૧૫. ગુજરાતના સેવકો :
 * ગુજરાતના મૂક સેવકોનો જીવનપરિચય
૧૬. માતૃત્વ :
 * બાળકહરને લગતા પ્રશ્નો અને કત્તરો
૧૭. જાગૃત નારી :
 * નારીજીવનને પ્રેરણા આપતા શ્રેષ્ઠો ને જીવનચરિત્રો
૧૮. સાહસ કથાઓ :
 * લોકકથાઓ અથવા સાહસ કરનારા વીરોની કથાઓ

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { અમદાવાદ
 ને મુંબઈ-૨

કચ્છના અખાં સહીમાં મહાગુજરાતે
મહાપિ કચ્છનાંદ સરસ્વતી, મહાત્મા
ગાંધીજી અને શિક્ષુ અખાંડાનંદ એમ
ત્રણ મહાપુરુષો આપ્યા છે.

એ ત્રણે મહાપુરુષોએ જનતાના
હિતનો મહાન સિદ્ધાંત વિચાર્યો, બહેર
કર્ષો ને પોતાના જ જીવન દ્વારા અનેક
મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને કિયાના
પ્રદેશમાં એ સિદ્ધાંતને સફળ કર્યો.

૧૮૭૪/૧૯૪૨

સંત અને કર્મચોળી એવા શિક્ષુ અખાંડાનંદે જનસેવાને
દમ્ય પ્રકાર દેખાવ્યો છે.

તેમણે અજ્ઞાનરૂપી અંધારો દૂર કરવા માટે પુસ્તકો દ્વા
જ્ઞાન વાચનરૂપી રસાયન લાખો ગુજરાતીઓને પૂરું પાડ્યું.

તેમણે કમિ-મુનિઓની વાણી અને વિદ્વાન લેખકોના
વિચારોનો પ્રચાર કરી જનતાને નવું જીવન આપ્યું છે. તેમણે
સાહિત્યના મહાન શ્રેણીમાંથી ત્રણસો જેટલાં જ્ઞાન પુસ્તકો ચૂંટી
સર્વ રીતે શુદ્ધ કરીને સરળ અને સહેલાઈથી વાંચી શકાય તે
મોટા અક્ષરોમાં છપાવ્યાં અને તેની લાખો પ્રતો ગરીબ
ગરીબ માણસને પોસાય એવી સસ્તી કિંમતે ગુજરાતના
પરમાં પહોંચાડી છે.

આ અગ્રગણ્ય સંતપુરુષે 'કથયન્તો માં નિત્યમ્' એ જીત
સૂત્ર પ્રમોદિતું, છેક છેવટની ધડી સુધી ગુજરાતના જીવનમાં આ
શુભ સંસ્કારો રેખ્યા છે.

તે એક કાચું તેમની પાછળ ચાલુ રહે તેવી વ્યવસ્થા પણ
તેમણે કરી છે.

જ્ઞાનનું દાન એ સૌથી કાંચું દાન છે; અને એ પ્રદેશ
પહેલી પંક્તિએ ખેસનાર દાતા શિક્ષુ અખાંડાનંદનું સ્મારક
ગુજરાતના ગૌરવમાં-હિંદના રાષ્ટ્રજીવનમાં અપ્રતિમ રહેશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાસે, અમદાવાદ અને કાલ્યાણેવી રોડ મુંબઈ-૨

